Kotiseutukuvauksia Lounais-Hämeestä

XVIII

Tarkistettu ylipainos Forssan
Lehdessä olleista kirjoituksista

JULKAISSUT O.Y. FORSSAN LEHTI.

Forssa 1937.
Forssan Kirjapaino O.Y.

Kiipun kylän menneisyydestä.

Kiipu on ollut Jokioisten seurakunnan suurimpia kyliä, ehkäpä suurinkin, sillä vaikka eräissä toisissa kylissä onkin ollut taloja yhtä paljon kuin Kiipulla, niiden torppien ja mäkitupalaisten luku on ollut pienempi kuin Kiipun kylässä, jossa noin v. 1880 oli asutusta seuraavasti: taloja 10, torppia 31 ja mäkitupalaisia 24.

Taloista olivat Jaakkola ja Klemelä melkein itsenäisiä, niin että niiden omistajilla oli oikeus myydä metsäänsäkin, mutta jonkunmoinen pieni vero Jokioisten kartanoon heilläkin sentään oli. Sukuoikeustiloja olivat Kara, Kutila ja Valtti. Suoranaisia lampuoteja olivat Kurkku, Paara, Heikkilä, Mattila ja Lassi. Torppia oli Jaakkolan talon mailla 7 ja Klemelässä yksi. Nämä tekivät veronsa emätaloihin, kaikki muut torpparit sensijaan Jokioisten kartanoon. Mäkitupalaisista asui Jaakkolan maalla räätäli Helminen ja maalarin mamma, Klemelän maalla Valkkarin seppä (Lindström) ja virkansa menettänyt ent. siltavouti Limpla (Lindblad). Kaikki toiset tekivät veronsa Jokioisten kartanoon.

Varhaisempina aikoina koko kylä oli rakennettu aivan yhteen rykelmään, vieläpä senkin jälkeen, kun koko kylä n. 150 vuotta takaperin oli palanut niin tyystin, ettei jäljelle jäänyt muita rakennuksia kuin Hastin tupa ja Kutilan riihet. Vasta 1870-luvun lopulla, jolloin Kurkun ja Valtin talot paloivat, ruvettiin taloja siirtämään vähän toisistaan erilleen. Sillä kertaa muutettiin jo Kurkun talo, ja sitten myöhemmin tapahtuneessa maiden järjestelyssä harvennettiin kylää melkoisesti.

Entisinä aikoina hakattiin jokaiselle huoneelle omat neljä seinäänsä, vaikkapa ne olivatkin aivan toinen toisensa vieressä. Mutta sitten veistettiin Paaralle kaksi kamaria, joita toisistaan erotti ainoastaan yksi väliseinä. Suuressa kylän uudelleenrakentamisessa tehtiin kylään myös ensimmäiset sinkkanurkat.

Kiipun kylä on aina ollut kuului-

sa suurista, vahvoista miehistään. Sitä osoittaa Paaran vanha pirttikin, joka oli tehty niin suurista puista, että esim. oviaukkoa varten oli tarvinnut katkaista vain kaksi hirttä sekä toisia kahta vähän lovetta. Ikkunareikiin riitti, kun yksi hirsi katkaistiin ja ylintä ja alinta lisäksi lovettiin. Sellaisia hirsiä eivät heikot miehet jaksa seiniin nostella. Siellä Jussilan lohkotilan pirtin seinässä on vielä nytkin nähtävänä noita Paaran entisen pirtin hirsiä.

Kun savupirteistä siirryttiin savujohtoisiin huoneisiin, niin uuninpiiput muurattiin suoraan ylös; kun peltin aukaisi, niin ulkoilma sieltä silmiin siinsi. — Savupirtit ovat jo aikoja sitten siirtyneet käytännöstä. Yli neljäkymmentä vuotta on jo kulunut Kiipun viimeisestä savupirtistä, mutta »oikonen korsteini» on vielä eräässä pirtissä. Siinä on myöskin malkakatto, viimeinen jäännös malkakattojen aikakaudelta. Martin Tuomo siinä Maija-Liisansa kanssa asui pitkät ajat. Kun talollisten velvollisuutena oli pitää hollimies kestikievarissa matkustajien kyyditystä varten, niin Tuomo palveli tällaisessa tehtävässä monen eri talon vuorolla. Siksipä häntä ruvettiinkin nimittämään holli-Tuomoksi.

Kun Klemelän taloon rakennettiin uusi navetta, varustettiin se monella suurella ikkunalla. Se oli muutenkin kyläläisten ihmettelyn aiheena: se oli niin suuri, että siinä oli tilaa kahdellekymmenelle lehmälle, ruokapöytä keskellä ja seinästä toiseen oli pinkoitettu rautalangat, joissa riippui siirrettävät kattolamput. Klemelässä oli sitloin jo pantu aluile niittyjen raivaus, vuoroviljelys jne, joten toimellinen isäntä osasi laskea tulevaisuudessa voivansa elättää tilustensa antimilla niinkin paljon karjaa kuin tuohon uuteen navettaan mahtuu. Kun sitten Jaakkolassakin tuli uuden navetan teko tarpeelliseksi, niin kyläläiset saivat jälleen nähdä uuden yllätyksen. Entistään isompi ja komeampi piti navetasta tuleman, mitä korkea kivijalkakin jo osoitti. Mutta nyt isäntä sai päähänsä uuden aatteen — koko navetta tehdäänkin kivestä. Mutta kun perustus oli kaivettu vain hirsistä rakennusta varten, se rupesi pettämään kiviseinäin ylentyessä ikkunain kohdalle. Ei sille sitten mahdettu muuta kuin veistää yläosa hirsistä. Mutta paljon se jo sellaisenaankin erosi siihenastisista pienistä ja pimeistä navetoista.

Kylän yhteisesti rakentamia ja kunnossapitämiä rakennuksia ei tainnut olla muuta kuin mylly ja silta. Mylly oli ns. Klemelänkoskessa. Se oli pieni jalkamylly, eikä siinä ollut vakinaista myllyriäkään, käyttäjät itse saivat hoitaa kaiken. Vuorokausi kerrallaan oli jokaisella osakkaalla oikeus myllyn käyttöön. Kun sillä ei ollut vakinaista hoitajaa, niin mylly oli myöskin sen mukaisessa kunnossa. Eräskin jauhattaja, joka ei tiennyt, että kivensilmässä täytyi pitää napaluutaa, käytteli myllyä koko yön, mutta vilja ei kulunut tuutista juuri ollenkaan. Aamulla vasta tuli myllyyn henkilö, joka tiesi myllyn ta-

vat ja auttoi asian oikealle tolalle. Ei tässä siis tapahtunut sen hullummin kuin että yö kului hukkaan, mutta paljoa ohrasemmin kävi eräälle Someron pojalle samallaisessa jalkamyllyssä Vaulammin kylässä. Poika oli saanut Ungan isännältä luvan käyttää hänen vuorollaan. Kiven navassa oli aukko, joka piti tukkia puupalikalla, muuten jyvät juoksevat koskeen. Tätä ei Someron poika tiennyt. Kun Ungan isäntä meni aamulla myllyyn, jutteli poika hänelle, että kolme pannia hän on jo kaatanut tuuttiin, mutta vielä ei ole tullut yhtään jauhoja säkkiin. »Mutta kun mää täst' ny panen neljännen säkin, niin eiköös si jo ruppee tulemaan.» Kun isäntä suulitti reiän, niin jo rupesi juoksemaan jauhoja säkkiin. — Suonpään isäntä siellä Kiipun myllyssä oli saanut eräänä yönä palavasta kipunasta tulen vaatteisiinsa kiukaan ääressä torkkuessaan. Ei mies joutanut vaatteitaan riisumaan, kun selkää jo kuumensi, vaan juoksi ulos myllystä ja heittäytyi lumeen pitkälleen.

Jalkamylly on Klemelänkoskesta hävitetty jo aikoja sitten, ja nykyajan ihmiset ovat sen tilalle rakentaneet sähkölaitoksen, joka jakaa valoa kyläläisille, navetoihinkin. Oikkunsa vain on tämän kosken varassa toimivilla laitoksilla vieläkin, kuten entisinäkin aikoina. Onkin pitänyt laittaa öljymoottori kosken avuksi.

Kiipun ja kirkon välisellä maantiellä on silta Kiipun joen yli:se. Se on myöskin kyläläisten yhteisesti kunnossa pidettävä. Kukin talollinen toi osuutensa siltapalkkeja, joihin veistivät oman puumerkkinsä.

Karan puumerkki.

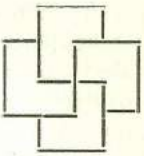

Kemelän puumerkki.

Kutilan puumerkki.

Paaran puumerkki.

Kurkun puumerkki.

Suonpään puumerkki.

Kun sitten joku palkeista tuli kelvottomaksi, nähtiin merkistä, kenen se oli ja hänen oli siis tuotava uusi palkki.

Maanviljelys on ollut Kiipulla kuten muuallakin varhaisimpina aikoina osaksi kaskenpolton varassa. Lukuisat nauriskuopat kylän metsissä ovat siitä vieläkin todistuksena. Muistitietona kulkee kylän kesken polvesta polveen seuraava kertomus Karan vanhasta emännästä: Taloon oli tullut pyhäinpäivästä pari uutta renkiä ja heti työpäivien alettua miehet oli viety kauas takamaille kaskea kaatamaan. Siellä he asuivat eräässä hiilenpolttajan majassa, miilupirtissä, viikosta toiseen. Isäntä valjasti härkänsä, latoi rekeen ruokaa ja juomaa noin kerran viikossa ja vei noille korven raatajille. Päästiin siten jouluun ja miehet tulivat kotiin. Vanha mamma näki ikkunasta miesten tu-

lon ja rupesi ihmettelemään, mitä miehiä nuo tuollaiset ovat, kun tulevat taloon juuri jouluaattona. Ei tuntenut muori oman talon miehiä.

Kaskenpoltosta on Kiipulla kuitenkin luovuttu jo varhaisemmin kuin yleensä muualla. Aleksanteri Suonpää, 70-vuotias mies, sanoo muistavansa ainoastaan yhden kaskenpolton pikkupoika-ajoiltaan. Kului kuitenkin jokunen aika ennenkuin kylässä päästiin nykyisiin viljelystapoihin, ruvettiin kuokkimaan noita hyvämultaisia niittyjä, joista sitten saatiin sekä viljaa että hyviä heiniä.

Siellä metsässä oli neljä pientä lammia: Äijälammi, Mykyrlammi, Kaitalammi ja Ämpärlammi sekä neljä vähän suurempaa suota: Äijälamminsuo, Kolinsuo, Pöytäsuo ja Marjasuo. Näiden lammien ja soiden rantamat kasvoivat runsaasti ruohoa, samoin vanhat kasket, ennenkuin ne uudestaan metsittyivät, niin että lehmiilä oli kesällä kylläkin ravintoa. Mutta talviruokinta oli vaikeata, kun suuret maa-alat kasvoivat pajupehkoa ja vähemmän arvokasta kasteheinää. Nykyinen vuoroviljelys pääsi huomattavampaan vauhtiin vasta vuosisadan viimeisillä vuosikymmenillä. Silloin täyttyi karjasta tuo kyläläisten ihmettelemä Klemelän suuri navettakin, ja maitoa alkoi herua vähän joka puolelta. Silloin täytyi Jokioisten meijerinkin rakentaa Kiipulle maidonvastaanotto-asema, jossa maito kuorittiin ja kerma kuljetettiin Jokioisille.

Niin kauan kuin Kiipun järvessä oli enemmän vettä, kuuluu se olleen hyvinkin kalainen, ja silloin siellä muutamat kalastelivat ansaitsemisen tarkoituksessakin. Mutta kun siellä Humppilan ja Metsämaan rajoilla olevia Jaukkarinkoskia alennettiin, silloin Korvenjärvi kuivui kokonaan kortetta kasvavaksi ja siihen Kiipunjärvestä laskeva Rautaoja alensi tässäkin järvessä veden huomattavasti, jolloin kalakanta väheni melkein olemattomiin. Kylän metsässä olevissa neljässä lammissa ei ole kaloja muissa kuin Äijälammissa eikä siinäkään muita kuin mustapintaisia ahvenia. Kylän reunassa virtaava Kiipujoki on pikku poikien onkipaikkana kylläkin mukava, vaikka saalis ei täytä kovinkaan suuria vaatimuksia.

Edellä jo tuli mainituksi kylän irtaimen väestön suuri lukumäärä, kaikkiaan 31 perhettä. Näistä oli ensinnäkin pari seppää, Lindström (Valkkarin seppä) ja Juho Lindholm. Suutareita oli ainakin kolme: Pööni, Lyykin Antti ja Svanbergin Kalle. Räätäleitä oli kaksi: Kustaa Enqvist ja Liisan Hermanni, joka oli myöskin pelmanni. Oli kylässä toinenkin pelmanni, itsellinen Thulin, ja muurauksista huolehti Kutilan syyttinki Raukko. Wessman oli puuseppä, ja lienee kylässä joskus ollut maalarikin, koskapa puhutaan maalarinmamman mökistä. Juho Kujansuu oli metsänvartija, joka sysimiilua poltattaissaan putosi miiluun ja paloi niin pahasti, että pitkien kärsimysten jälkeen kuoli palohaavoihinsa. Toinen metsänvartija oli entinen sotamies Justus Johansson. Nahku-

riliikettä harjoitti Salonius, ja hattumaakarin mökki oli Korkeakosken äärellä, Hakamäen naapurina, mutta mestarin nimeä ei enää muisteta. Kätilönä toimi Lyyhin mamma, ja kupparin virkaa hoiteli itsellisnainen Heta Liisa. Torppari Kujanpää iski suonta ja Aaro Hakala keitti potaskaa. Vakinaista paimenta ei Kiipulla ole ollut enää seitsemäänkymmeneen vuoteen. Kun viimeinen paimen, Eeva, poistui paikaltaan, ovat karjain omistajain lapset huolehtineet paimentamisesta. — Varsinaisia noitia ei kylässä muisteta olleen. Holstin Jaakolla tosin oli ukonpiili, mutta vähän hänkin sillä kuului aikaan saaneen. Kuokkamaan poltossa hän sai tulen levenemisen rajoitetuksi kiertämällä piilineen palavan alueen, mutta ehdolla, että häneltä oli muuta sammutusväkeä apunaan. — Kylän itsellisiin kuului vielä jo edellä mainittu Limpla (Lindblad), virkansa menettänyt siltavouti. Ei muisteta enää, mistä hän oli kylään tullut, mutta siellä hän viimeiset vuotensa eleli saaden kunnalta elatuksen apua. Juopottelu ja asiakirjojen väärennys oli vienyt ukolta viran. Noista paheistaan hän ei vanhanakaan vielä voinut luopua. Kun häntä käräjillä syytettiin väärennetyn velkakirjan kirjoittamisesta, niin hän kielsi tekonsa ja väitti, että hänen käsialansakin on vähän toisenlaista kuin esiläolevassa paperissa; hän muka kirjoittaa vähän pystympää. Kunnan esimiehen nimen väärentämällä hän sai kerrankin nostetuksi puoli tynnyriä rukiita jyvästön hoitajalta. Ei hän tätäkään tekoaan hävennyt, pahoitteli vain, ettei tullut ottaneeksi enempää.

Kylän muut itselliset kävivät töissä taloissa ja torpeissa tai tekivät näiden puolesta veropäiviä, taksvärkkiä, Jokioisten kartanoon. Toiset ottivat tehdäkseen ainoastaan 2—3 päivää viikossa, ja olivat viikon muut päivät työssä missä milloinkin sopi. Tiinan Tuomo, joka teki taksvärkkiä vuodesta vuoteen kaikkina viikon päivinä, sai tästä erityisen lisänimen taksvärkki-Tuomo. Olihan niitä renkejäkin taloissa sekä torpeissa, oli 2, 3, jopa joskus neljäkin renkiä yhdessä talossa, mutta työtä riitti vielä itsellisillekin. Niillä torppareilla, joilla oli hiilivero, ei siis ollut taksvärkkiä, mutta hiilipuiden hakkuussa ja miilunteossa oli paljon työtä siinäkin. Vanhemmat miehet, jotka eivät enää niin muita töitä jaksaneet tehdä, hakkailivat hakoja, saaden talvisin ruokansa ja 50 penniä palkkaa päivästä; kesällä palkat olivat suurempia. Kun itsellisten vaimoille tuotiin villoja ja pellavia kehrättäväksi, niin talven yli itsellisetkin sentään elivät. Muuten kuului oikein kylän tapoihin, että näille itsellisille katsottiin työtä silloinkin, vaikka ei sitä näyttänyt oikein olevankaan. Niille taas, jotka eivät jaksaneet enää niin paljon töitä tehdä, että olisivat siitä saaneet elatuksensa, niille talolliset ja torpparitkin jakoivat vähän ylimääräisiäkin antimia, kun pääasiana oli, että kaikkien piti saada elatuksensa. Tästä Kiipun kylälle ominaisesta ja kiitoksella mainittavas-

ta tavasta sitten johtuikin, että aniharvoin kylän vakinaisia asukkaita joutui kunnan hoitoon. Kun torppien tai lampuotitilojen vuokraajat tulivat työhön kykenemättömiksi, uuden vuokraajan täytyi pitää huoli heidän elatuksestaan, ja erinäisissä poikkeustapauksissa myöskin Jokioisten kartano antoi osuutensa tällaiseen avustukseen. Näin kunta säilyi avunannosta melkein kokonaan. Myöskin vielä veroa maksavia vuokralaisiaan kartano avusti heidän vaikeuksiin joutuessaan. Kerrotaan, miten Suonpään torppariakin kohtasi kerran sellainen onnettomuus, että häneltä kuoli hevonen. Silloin tuotiin kartanosta ilmaiseksi toinen hevonen menetetyn tilalle, eikä se ollut mikään ikäloppu tai muuten huono juhta, vaan täysin työkykyinen, jolla torppari ajeli vielä monta vuotta.

Voimakas yhteistunto vallitsi silloin vielä kartanon ja alustalaisten välillä, samoin kuin kylässäkin eri asukkaiden keskuudessa. Ei ollut kylässä varsin varakkaita, mutta ei myöskään mitään erikoista kurjuuttakaan, se kun häädettiin yhteisin voimin.

Mitään luokkarajoja nykyaikaisen mallin mukaan ei kylässä silloin vielä tunnettu. Paaran aitanportaille ja niiden ympärille kylän miehet kokoontuivat suvisina sunnuntaina, niin talolliset kuin torpparit ja itsellisetkin, talvella taasen pirttiin. Ei siinä karsain silmin toisiaan katseltu, ellei nyt sattunut olemaan jotakin yksityistä kaunaa, esim. tytöistä kahden poikamiehen välillä. Oli kuitenkin eräs asia, jossa jonkinmoinen luokkaraja oli havaittavissa. Se koski naimiskauppoja. Torpanpojat kyllä useastikin ottivat palvelustytön puolisokseen ja renkipoikakin suvaittiin torppaan vävyksi, mutta taloliiset näyttivät pitäneen siinä rajaa. Lampuotitaton tyttökin kelpasi sukuoikeustilalle emännäksi, kun hänellä vain oli talontyttären nimi. Muuten näyttivät Kiipun nuoret »saaneen toisensa» aivan omasta kylästä, joskin jokunen etsi elämänkumppaninsa vähän etäämmältä, Humppilasta, Ypäjältä, Tammelasta jne. Niinpä oli Salmenojan Kustaakin kotoisin Forssan Kalliomäestä, Tuomolan torpan poikia; hänestä sitten tuli Suonpään emännän isä. Suonpään poika Aleksanteri etsi itselleen emännäksi Kultasaaren Miinan sieltä Rautasuon takaa, Humppilan ja Metsämaan rajoilta, ja torppari Heikki Männikkö oli Eskolan puustellin poika Tammelan kirkonkylästä.

Itämaisen sodan aikana 1854—56 oli Kiipullekin majoitettu venäläistä sotaväkeä. Joukossa oli myöskin eräs puolalainen mies, joka kosiskeli Karan tytärtä Annaa, ja kun sitten sota päättyi, Anna lähti hänen mukanaan, mies kun oli vakuuttanut nyt pääsevänsä vapaaksi sotapalveluksesta ja ottavansa Annan kotiinsa emännäksi. Monen kymmenen vuoden kuluttua Karan tyttäreltä sitten tuli kirje, jossa hän ilmoitti miehensä kuolleen ja itse haluavansa muuttaa takaisin Kiipulle. Oli kertonut, ettei hänellä siellä ole puutetta elatuksesta, mutta muuten vain haluaisi palata

synnyinseudulleen. Omaisensa eivät tainneet vastata hänen kirjeeseensä, eikä Annaakaan kotiin kuulunut. Ei muisteta ketään toista kylän synnynnäistä, joka olisi näinkään pitkälle matkalle lähtenyt. Naapuripitäjiin kylläkin muutettiin, ja niistä siirtyi asukkaita Kiipulle. Kerran kotiutui Kiipulle muuan mies, jonka muistellaan tulleen jostakin Pohjanmaan rannikolta. Eikä muisteta enää miehen nimeäkään, kun tapaus on jo viiden sukupolven takainen. Karan taloon hän oli työmieheksi ruvennut ja siinä useampia vuosia viettänyt. Hän osasi puhua sekä kirjoittaa ruotsinkieltä, ja kun kiipulaisille sattui jokin riitajuttu Jokioisten herrojen kanssa, mies kirjoitti asiakirjat, jotka siihen aikaan piti olla ruotsinkielisiä. Pelkäsivätkö herrat häviävänsä tuon jutun vai mistä sitten johtui, että he asettuivat hyvin ystävällisiin väleihin kirjurin kanssa. He kehoittivat häntä tekemään torpan Kiipunjärven rannalle, ja käräjöiminen jäi sillensä. Siitä syystä kyläläiset rupesivat nimittämään torppaa Riidanlopuksi; sanottiin sitä myöskin Metsä-Karaksi, kun torppari sinne Karalta muutti. Kun järvessä on sillä kohdalla kapeampi paikka ja siihen purkaa vetensä suuri laskuoja, jota nimitetään Salmenojaksi, niin torppa sai myöhemmin nimekseen Salmenoja, ja sillä se vieläkin tunnetaan, vaikka se nyt jo on itsenäinen tila. Täältä Salmenojasta on sitten peräisin sekin suku, joka vielä nykyisin isännöi Suonpään kohkotilalla, nyt jo neljännessä polvessa. Ei muisteta senkään miehen kotipaikkaa, joka maailmaa kierreltyään, Saksanmaalla soturinakin palveleena, oli vihdoin pysähtynyt Kiipulle ja ruvennut sinne torppaa tekemään. Miehen nimi oli Färm, ja saman nimen hän antoi tekemälleen torpallekin. Vasta nyt Jokiläänin itsenäistyessä annettiin sille nimeksi Korkeamäki. Tätä samaa Färmin sukua on ainakin vanhan Uutelan torpan nykyiset omistajat.

*

Uskonnollisen elämän harjoitus supistui niinä vanhempina aikoina kirkossa käyntiin. Harvoin oli kylässä mitään uskonnollisia tilaisuuksia. Sitten tuli 1878 Jokioisille papiksi tunnettu herättäjä Karl Oskar Mannström, ja hän rupesi kulkemaan kylillä raamatunselityksiä pitämässä. Kiipulla hän sai hyvin suosiollisen vastaanoton. Nuoret ja vanhat kokoontuivat häntä kuulemaan. Mannströmin puheiden vaikutuksesta rupesi sitten vanha metsänvartija Rehnberg pitämään kylässä pyhäkoulua ja häneen liittyi Suonpään torpan nuori poika Aleksanteri. Näihin tilaisuuksiin, vaikka ne olivatkin tarkoitetut etupäässä lapsille, kertyi aina tuvan täydeltä varttuneempaakin väkeä. Tällaisessa toimessa harjaantui Suonpään poika, nuori Aleksanteri, niin hyväksi puhujaksi samalla kuin vakaantui yhä paremmin uskonnollisen elämän harjoituksessa, että hän sitten myöhemmin rupesi pitämään varsinaisia raamatunselityksiä kotikylänsä ulkopuolellakin. Nyt vanhana, tilan hallinnasta luo-

vuttuaan, hän on antautunut kokonaan uskonnollisten puheiden pitäjäksi ja kolportöörin valtuuksilla hän kulkee verrattain laajalla alueella raamatunselityksiä pitämässä. Aleksanterin isäkin oli syvästi uskonnollinen mies, joka käytti melkein kaikki pyhäpäivät uskonnollisten kirjojen lukemiseen ja niistä asioista hän mielellään jutteli tilaisuuden sattuessa. Tällainen koti ei voinut olla jäkeä jättämättä nuorukaisen herkkään mieleen. Sitä todistaa sekin, että Aleksanterin nuorempi veli, Kalle Nurminen, joka on asunut Forssassa jo useampia kymmeniä vuosia, on myöskin pitänyt uskonnollisia puheita omassa ympäristössään, Kuhalan rukoushuoneessa ym.

Kiipulaisilla ei tässä tarkkailun alaisena aikakautena ollut harrastusta lapsiensa opintielle lähettämiseen, mutta kun Klemelän tyttären poika Oskari Levänen kouluun kustannettiin, niin papiksi hänkin luki. (Oli Somerolla kappalaisena 1918, kun punakaartilaiset tappoivat hänet.) Oliko hänkin saanut uskonnollisen herätyksensä mainituissa pyhäkouluissa, sitä en tiedä, mutta uskonnon vaikutuksia tapaa kylän elämässä verrattain runsaasti.

Edellä on jo mainittu siitä suuresta avuliaisuudesta, jota parempiosaiset osoittivat puutteenalaisia kohtaan. Myöskin monien muiden asiain yhteydessä kävi ilmi heidän uskonnollinen vakaumuksensa. Mallassaunoista puheen ollen kertoi Saarikon vanha mamma, Kustaava, että kyllä hänkin oli aikoinaan oliut kylän pelloilta hakemassa nauriita saunan pesään paistumaan, mutta hän sanoi samalla, ettei räätiköitä otettu, ne pidettiin jo niin arvokkaina, ne kun olivat suuremman työn takana, ettei niitä sopinut toisen pellolta omin lupinsa ottaa. Ei myöskään omenapuihin koskettu, vaikka ei niitä hänen nuoruudessaan kylässä paljon oliutkaan.

Ja ne nuorten keskeiset edesottamukset sitten. Jos joskus satuttiinkin menemään niissä liian pitkälle, niin ne melkein aina sovitettiin naimisiinmenolla, harvoin tyttö jäi yksinään kärsimään yhteisen hairahduksen seurauksia. Siveellisyysrikosten vähäinen lukumäärä osoittaa, että siveellinen taso oli kylässä verrattain korkealla, ja siihen viittaa seuraavakin tapaus: muuan seppä muutti Niemenkylästä Kiipulle ja toi sieltä mukanaan tytön, jonka kanssa alkoi vietää yhdyselämää. Kun kiipulaiset saivat tietää, etteivät he olleet keskenään laillisessa avioliitossa, niin he rupesivat heitä siihen pakottamaan, ottivat kirkkoneuvostonkin siihen avukseen ja pitivät päälle asiasta niin kauan, että sepän täytyi lopultakin mennä vihille.

Kiipulaiset eivät olleet pohjaltaan sen pahempia tappelupukareita kuin monien muidenkaan kylien miehet. Olivathan esim. kylien väliset joukkotappelut ihan yleisiä jokaisessa Lounais-Hämeen pitäjässä, samoin kuin kuuluu olleen muualakin Suomessa. Kiipulaisten paha maine johtui ensikädessä siitä, että he saivat toimeksi mitä halusivat, olipa se sitten hyvää tai pahaa. Kiipulla eli niihin aikoihin paljon suu-

ria ja vahvoja miehiä ja väkirikkaana seutuna Kiipu voi asettaa aina liikekannalle miehiä isomman määrän kuin toiset kylät. Eivätkhän esim. Latovainion tai Jänhijoen miehet koskaan lähteneet Kiipulle tappelua tekemään yhden kylän voimilla, vaan molemmista kylistä lähtivät kaikki kynnelle kykenevät miehet.

Kesällä kokoontuivat kylän miehet Paaran aitan portaille ja niiden ympärille joutohetkiään viettämään. Keskustelun aiheena näissä tilaisuuksissa oli, paitsi hevoset ja niiden saavutukset, parhaasta päästä juuri tappelut. Jaakon ja Maijan ollessa Paaralla isäntänä ja emäntänä oli Paaran pirtti talvisin miesten kokoontumispaikkana. Siinä Paaran omatkin lapset saivat kuunnella ylistyspuheita voittajista. Oliko sitten ihme, että Jaakon ja Maijan pojasta Antista kehittyi sellainen tappelija, joka Paaranryssän nimellä tunnettiin laajalla alueella Jokilääänin ulkopuolellakin. Kun Antti vietti vanhuudenpäiviään, hän kävi kerran Forssassa itselleen jalkineita teettämässä. Mitalla ollessaan hän istui tunnin verran suutarin verstaassa kertoen koko ajan entisiä tappeluksiaan, ja kun hän sitten kävi jalkineitaan noutamassa, hän istui ehkä kaksikin tuntia kertoillen nytkin noita samoja asioita. Niissä jutelmissa oli kauttaaltaan se sävy, etteivät he tappelijat olleet tehneet mitään hävettäviä tekoja, vaan päinvastoin ylistettäviä, nimittäin ne, jotka olivat niistä voittajina selviytyneet. Kun ajan henki ja katsantokanta oli tällainen, niin suurestiko sitten jää tilaa ihmettelylle siitä, jos Anttikin teki voitavansa, hän joka oli suuri ja erittäin voimakas mies, eikä olkut lempeällä luonnollakaan pilattu. Kun hän kerrankin joutui Latovainiossa suuren miesjoukon ahdistamaksi ja järkevänä miehenä käsitti asemansa vaaranalaisuuden, hän lähti pakosalle, johon hän myöskin kykeni siinä kuin joku toinenkin. Mutta takaa-ajavien joukossa oli eräs hyvä juoksija, joka pääsi pääjoukosta toisten edelle. Kun Antti tämän huomasi, hän päästi miehen saavuttamaan itsensä, ja antoi hänelle kokolailla tukevan selkäsaunan, ja kun toiset ennättivät paikalle, oli Antti taas jo pakosalla.

Niin tappelunhaluisia kuin siihen aikaan oltiinkin, ei sentään juuri useinkaan koskettu yksinäiseen naapurikylän mieheen, ei ainakaan suuremmalla joukolla, — se katsottiin ala-arvoiseksi teoksi. Sellaiset johtavat miehet kuin Paaranryssä olivat kyllä siinä poikkeusasemassa, että heihin käytiin käsiksi joukolakin, milloin siihen vain tilaisuutta ilmaantui. Että näissä entisajan tappeluissa oli pääasiana voiman ja urhoollisuuden, rohkean mielen osoittaminen, eikä niinkään paljon vahingon aiheuttaminen vastustajalleen, sitä osoittaa sekin, että ne useimmiten suoritettiin paljain käsin, joku keppi tai kalikka ainoana aseena muutamilla, varsinkin nuoremmilla, jotka eivät vielä voineet oikein luottaa voimiinsakaan. Vasta lähellä viime vuosisadan loppua eräs kiipulainen erehtyi iskemään puukolla erään Jokioisten torpparin

käsivarteen. Tätä pidettiin koko kylässä rumana tekona, ja kun Jokioisten kartanon silloinen isäntä sai kuulla, että torppari oli itse ensin härnäilyt juopunutta miestä, niin hän rankaisi torpparia siten, että otti häneltä yhden pellon ja uhkasi ajaa koko torpasta, jos hän vielä toisten aiheuttaisi tuollaisia raakoja tekoja. Kun Helluri-Jussi ja Pitkä-Joose eräänä mikkelisunnuntaina riitaantuivat keskenään kujalla, jossa karja oli sotkenut koko maan pinnan saappaan päällisen ylitse ulottuvaksi saviveliksi, niin ei siinäkään voittaja edes kädellään yrittänyt lyödä voittamaansa, tyytyi vain siihen, että sai kämmenellään lipoa kuravelliä allansa makaavan miehen suuhun.

Viinalla oli tietenkin suuri syy noihin tappeluihin, varsinkin niihin, joita kylän omien miesten kesken toimeenpantiin. Viinaa viljeltiin noina kotipoltan aikoina ja vieläpä senjälkeenkin niin runsaasti, ettei ole ihme ollenkaan, jos siinä syntyi riitoja sekä tappelujakin. On monta juttua siitä, millä innolla useinkin miehet toimivat ryyppyyn päästäkseen. Pari nuorta miestä oli päässiäisen pikkupyhänä ryypyn etsinnässä ja poikkesivat Karan taloonkin. Näkivät siinä tarhassa hakotukilla kirveen, jolla setämies oli juuri äskettäin hakannut hakoja, mutta oli nyt pistäytynyt sisälle pirttiin. Pojat väänsivät sedän hakokirveestä varren irti, menivät pirttiin ja tarjosivat kirveen terää sedälle ehdolla, että tämä antaisi heille viinaryypyn. Setä suostui ja pojat poistuivat kiireesti talosta. Vasta työhönsä palattuaan ukko havaitsi, minkälaisen petoksen uhriksi hän oli joutunut.

Ihmisluonteen heikkoudesta johtuu, että kunniantuntokin kehittyy hänelle toisinaan väärään suuntaan. Niin kävi kiipulaisillekin. He olivat saaneet laajalla alueella rohkeiden ja vahvojen tappelumiesten maineen. Niin vähänarvoiseksi kuin sellainen maine nykyisin jo arvioidaankin, se merkitsi silloin paljon. Ja siksipä kiipulaisetkaan eivät malttaneet maineestaan luopua, vaikka sellainen jo moniaalla muualla alkoi saada osakseen ankaraa arvostelua. Muistuu tässä mieleeni eräs 40 vuoden takainen tapaus. Jokioisten keskustan nuoret miehet olivat silloin jo jättäneet tappelut päiväjärjestyksestä ja ruvenneet puuhaamaan iltamia joutoaikojensa ratoksi. He harjoittelivat näytelmäkappaleitakin, joita sitten esittivät iltamissaan. Minäkin olin mukana eräässä iltamassa vanhassa kansakoulussa talvella 1895. Väkeä oli tuvan täydeltä ja ohjelman suoritus sujui kaikinpuolin niinkuin odotettu olikin. Näytelmäkappale oli juuri loppunut ja tanssi saatu alkuun, kun salista alkoi kuulua hätäisiä huudahduksia: »Kiipulaiset tulevat!» Vieraspaikkakuntalaisena en täysin tajunnut noiden huudahdusten merkitystä, mutta sen käsitti sentään sivullinenkin, ettei vieraiden tulosta ollut mitään hyvää odotettavissa. Selvitystä ei tarvinnut kauan odottaa. Muutaman minuutin kuluttua alkoi saliin tunkeutua miehiä sen kun vain oviaukosta mahtui ja heti alkoi tappelu.

Kaikki jotka olivat vapaina riensivät ulos ja he kertoivat, että kiipulaiset tulevat aina heidän iltamiinsa tappelua tekemään. Iltama täytyy taaskin lopettaa, ja kohta kuuluikin sisältä patruunan Erkin huuto, että iltama on lopetettu.

Mitenkä tämä tappelu päättyi, sitä en tiedä, mutta ei ainakaan mitään vakavampia seurauksia siitä tullut; kiipulaiset eivät käyttäneet puukkoja, tarrasivat vain kurkkuihin ja iskivät nyrkeillään. Eräs ruukin poika jutteli ulkona, ettei hänkään tappelua oikeastaan pelkää, voihan sitä yksi lyödä niinkuin toinenkin, mutta hän ei pidä sellaista muuten sopivana, eikä se ole vaatteillekaan terveellistä. Hänelläkin kuului olleen aivan äskettäin ostettu puku, joka oli tullut maksamaan 70 mk. Ei sellaisia pukuja joka viikko laiteta, selitti poika. Mutta kiipulaiset eivät siitä piitanneet, he vain tahtoivat säkyttää kylälleen sen maineen, jonka esi-isät olivat sille aikoinaan hankkineet.

Myöskin matkamiehinä kiipulaiset olivat suuressa, joskin huonossa maineessa. Jokioisten rautatehtaalle kuljetettiin rannikkoseuduilta suuret määrät raaka-aineita ja valmista rautaa vietiin jälleen pitkien matkojen taakse. Tällainen tavarain kuljetus oli kartanon alustalaisten tehtävänä ja he muodostivat toisinaan jopa puoleen sataankin hevoseen ja mieheen nousevia joukkueita. Paikkakunnan asukkaat eivät olisi mielellään majoittaneet yöksi asuntoihinsa noin valtaisia joukkoja. Siitä oli seurauksena kireät välit jokiläänilaisten ja eri paikkakuntien asukkaiden välillä. Huippuunsa ristiriita kehittyi varsinkin Helsingin lähistöllä, missä oli ruotsalaista asutusta. Matkamiehet rupesivat ilman lupaa yöpymään taloissa, ja jos heidän edestään ovet suljettiin, niin he rikkoivat ne hakotukeilla, mistä syystä ruvettiinkin hakotukkia yleisesti nimittämään kiipulaisten tiirikaksi.

Tällainen olotila synnytti väestön keskuudessa lopuksi niin paljon vastenmielisyyttä, että Turun kuvernööri antoi kiellon, ettei Jokioinen saanut lähettää matkoille yhdessä joukossa enempää kuin 20 hevosta ja miestä. Ei käy kieltäminen, että kiipulaiset toisinaan tekivät sellaistakin väkivaltaa, joka ei ollut tarpeen vaatimaa. Kerrankin he kaatoivat pitkän kappaleen tien vierellistä aitaa. Se oli tietenkin tarpeeton ja peräti ruma teko, mutta eivät ne toistenkaan kylien miehet näillä matkoilla kulkiessaan niin peräti kilttejä poikia olleet. Kerrotaan esim. Levän kylän miehistä seuraava juttu: Matkan varrella oli erään talon väki pellolla herneitä korjaamassa. Leväläisten joukosta muuan nuori poika otti hernekasan päältä pienen varsitukon palkoineen. Kun isäntä tämän huomasi, hän lähti poikaa ahdistamaan, mutta siiloin koko matkamiesten joukko hyökkäsi aidan ylitse ja joka mies otti hernekasan kainaloonsa.

Koko Jokilääni muuten oli kuvattuina aikoina erityisen kiihkeässä mielentilassa, alustalaiset kun olivat siinä uskossa, että heidän itsenäisyytensä on heiltä vääryydellä anastettu. Kansan keskuudessa kul-

kee Kiipulla polvesta polveen juttu, että Kiipulle, jonnekin siihen Saarten Eskolan ja Timarin paikkeille, piti kerran tehtämän kartano. Tämä ei ollut kiipulaisille ollenkaan mieleen, he katsoivat olonsa tulevan aina sitä huonommaksi, minkä lähempänä heitä asuu herroja. Muistitieto kertoo, että uuden kartanon tulevalle tontille jo vedätettiin rakennusaineitakin ja kiipulaiset olivat siitä niin pahoillaan, että öisin salaa hieroivat kalkkia ajohevosten selkään ja kylkiin. Siitä oli seurauksena, että hevosista keväällä lähti karvat. Johtuiko se tästä kiipulaisten mielenosoituksesta vai muista syistä, tosiasia on kuitenkin, ettei Kiipulle mitään kartanoa tehty.

Seurakunnan kanttori oli kunnan rahastonhoitajana, ja kun Saarikon pappa meni hänelle kunnanveroja maksamaan, piti hänen saman tien käydä myöskin kauppapuodissa ostoksilla. Mutta veroherra vaatikin papalta niin suurta summaa, ettei hänellä niin paljoa ollutkaan. Hän jäi siis jo velkaa täälläkin, eikä ostoksiin jäänyt mitään. Pappa meni kuitenkin puotiin ja kertoi miten hänen oli käynyt ja pyysi tavaroita velaksi. Kauppias katsoi papan kuittia ja ilmoitti, että kanttori on häneltä kantanut liikoja veroja. Pappa meni uudestaan kanttorille ja ilmoitti mitä kauppias oli tästä asiasta arvellut. »Pahustakos niitä kuitteja sitten kaikille näyttelet», kivahti kanttori, mutta rupesi sentään katsomaan tilikirjojaan uudemman kerran. Seurauksena oli, että pappa sai vielä vähän rahaakin, mutta kanttori sanoi, että kyllä kai Saarikko nyt maksaa sen äskeisen velan, kun hänellä kerran rahaa on. Ja pappa maksoi — ei huomannut, ettei hänellä enää tämän uuden laskennan perästä mitään velkaa ollutkaan. Tämänlaiset tapaukset olivat omiaan pitämään avoinna juopaa herrojen ja kansan välillä, joka oli auennut jo silloin, kun Jokilääni menetti itsenäisyytensä.

Mistä ovat saaneet nimensä Talaskivi ja Hahrenkivi, ei enää muisteta, mutta Itketyksenkiven muistetaan johtuneen siitä, että sen lähistöllä susi oli tappanut lapsen ja tämän äiti kävi sitten jonkun aikaa täällä kivellä istumassa ja itkemässä. Siunaamattomannotko on taasen saanut nimensä siitä, että siihen olisi muka joskus vainaja haudattu, ja se olisi jäänyt siunaamatta. Kiipulta Jokioisten kirkolle johtava tie kulkee tämän notkon ylitse, ja taikauskoiset ihmiset luulivat joskus pimeässä tätä tietä kulkiessaan kuulevansa siunaamatta jääneen vainajan valituksiakin tien viereisestä korvesta.

Taikauskoa oli kyllä runsaasti Kiipulla, kuten kaikkialla muuallakin vanhempina aikoina. Kiipulla esim. jätettiin saunaan sekä kuumaa että kylmää vettä, kun kylpeminen lauantai-iltana lopetettiin — haltiakin sai sitten kylpeä. Kiipulla oli myös oma uhrilähteensä, ns. Kiviniitynlähde, mutta ei muista enää nykyinen kansa sitä käytetyn muuhun kuin että sen vedellä parannettiin kipeitä silmiä.

Harakkamäkeä nimitettiin myöskin Keinumäeksi, kun kylän nuor-

ten yhteinen keinu oli sillä. Samalla mäellä sekä Raukonmäellä nuoret polttivat helavalkeitaan.

Laskiaismäkenä käytettiin kirkolta tulevaa maantietä, siinä kun on riittävän suuri lasku joen yli johtavalle sillalle. Kesäisiin huvituksiin kuului tanssin ja piirileikin ohella vielä kiekon ja pallon lyönti, mutta talvisin tyydyttiin istumaan jonkun talon pirtissä tarinoimassa tai arvoituksia arvailien. Paaran pirtti oli pitkät ajat tällaisena nuorten kokoontumispaikkana. Olipa kylässä sellaisiakin taloja, joissa nuoret eivät viihtyneet, niissä kun heiltä ei ollut puhe- ja liikuntavapautta. Eräässäkään talossa eivät edes omat lapset nauttineet minkäänmoista vapautta, eivät saaneet edes nauraa. Jos joku nauroi, niin isäntä heti ärähti: »Mitäs niitä hampaitas siinä näyttelet!»

*

Kiipun taloudellista kehitystä ehkäisi aika paljon sama syy kuin yleensä koko Jokilääniäkin: väestön olo tiloilla ei oliut niin varmaa kuin suurempien muutosten ja parannusten teko maanviljelyksen alalla edellytti. Olihan siellä viisi verrattain itsenäistäkin taloa, mutta koko kylään nähden asia oli toisin. Kun vuokrakirjoissa sanottiin, että irtisanomisaikaa on kolme kuukautta ja irtisanomisen syitä lueteltiin monia kymmeniä, niin ei ollut miehillä todellista intoa ruveta kovinkaan suuriin uudistuksiin. Työtä kyllä tehtiin, toisinaan hyvinkin uutterasti, mutta niissä uudistuksissa, jotka maanviljelyksen alalla maassamme olivat käynnissä viime vuosisadan viimeisellä neljänneksellä, niissä kiipulaiset kulkivat vähän jäljessä. Torppareille, vieläpä lampuotien haltijoillekin oli mukavampaa kulkea talvisin rahdinajossa, josta sai kilisevät markat kouraansa, kuin vedättää savea ja multaa pelloilleen, kun ei tiennyt, saako siitä vuosien kuluttua nostaa pakkansa runsaamman sadon muodossa.

Samat syyt olivat esteenä myöskin uusien peltojen raivaamiselle. Ensimmäinen nykyaikainen aura tuotiin Kiipulle 1872. Sen osti Mattilan isäntä Joose, mutta varsinainen vuoroviljelys pääsi alulle vasta parikymmentä vuotta myöhemmin. Kerrotaan torppari Kustaa Suonpään ensi kerran kylväneen varsinaiseen peltoon kylvöheinää 1890. Samoihin aikoihin ilmaantui kylään myöskin niittokoneet, tappurit, uudenajan koneet, härkien käyttö ajojuhtana lopetettiin ja ne korvattiin hevosilla. Työpäiviä lyhentämällä saatiin työhön reippaampi tahti. Kerrotaan eräästä isännästä, joka kävi miestensä kanssa metsätöissä. Kun päivät kevättalvella venyivät vähän pitemmiksi, isäntä lopetti työt jo ennen iltaa, sanoen niitä sinä päivänä jo tulleen tehdyksi riittämään asti. Kotimatkalla miehet sitten poikkesivat tien varrella olevaan torppaan ja istuskelivat siinä jonkun aikaa, kun isännän mielestä oli sopimatonta mennä niin aikaisin kotiin, »sinne ämmäin silmiin». Miehet kun tulivat nämä isännän tavat kerran tuntemaan, niin he menettelivät sen mukaan, tekivät työtä uutterasti tuon ly-

hyemmän päivän ja saivat saman tuloksen kuin nekin, jotka liikkuivat hiljakseen pitemmän päivän.

Tässä yhteydessä tulkoon myöskin mainituksi eräs uuden ajan ilmiö, joka on kylä ominainen koko Jokiläänille, ja on suoranainen seuraus Jokiläänin itsenäistymisestä. Se on entisen suruttoman metsänkäytön lopettaminen. Kun metsät eivät olleet talollisten omia, Kiipullakin oli metsänmyyntioikeus ainoastaan Jaakkolalla ja Klemelällä, monissa kylissä ei yhdellä ainoallakaan talolla, niin metsää käytettiin monasti hyvinkin surkailemattomasti. Mutta nyt on toisin. Ei terveitä puita enää polttopuuna paljon käytetä. Käsitämme helposti, mikä kansantaloudellinen merkitys tällä itsenäistymisellä on ollut jo yksistään metsänhoidon kannaltakin katsottuna.

*

Tunnen täällä maakunnassamme jonkun verran useammankin kylän entistä elämää, mutta niin vapaata, sanoisinko niin »avonaista» elämää kuin Kiipulla en ole niissä juuri missään havainnut olleen. Perunakuopat olivat lukitsemattomina, mutta ei niistä varastettu, vaikka toisin paikoin vietiin lukkojenkin takaa. Asuntojen ovet olivat niinikään ilman lukkoja, joten niihin yölläkin pääsi ken yösijaa tarvitsi. Ja jos oli nälkä, niin kopeloi vain kaapista ruokaa syödäkseen. Jos ei niistä mitään löytänyt, silloin täytyi odottaa aamuun asti, jolloin emäntä kyllä järjesti sen asian.

Jos arvostelemme entisajan kiipulaisia aikakautensa lapsina, niin emme voi heitä jättää ilman muutamaa kiitollista lauselmaa kaikesta siitä, mitä he aikoinaan tekivät ja minkä perinnön he jälleentuleville jättivät. Eivät he paljoa jättäneet, sanonee joku, mutta jättivät he kuitenkin enemmän kuin minkä itse olivat saaneet. He jättivät jälkeläisilleen muiston uutterasta ja rehellisestä kansasta, joka oli valmis ojentamaan auttavan kätensä tarvitsevaiselle, joskin tuo sama käsi ojennettiin toisinaan toista kohti riitaveljen kätenäkin. Mutta niinhän silloin tehtiin kaikkialla muuallakin. Se oli silloisen ajan henki. Emme siis tuomitse noita entisajan kiipulaisiakaan, vaan annamme heille tunnustuksen siitäkin, joskin vähäisestä, minkä he tulevien polvien hyväksi tekivät, muistaen aina minkälaisissa oloissa he elivät.

Ei ole vielä kulunut neljääkymmentä vuotta siitä, kun jouduin kerran viettämään muutamia vuorokausia eräässä maalaiskylässä, tosin maakuntamme rajojen ulkopuolella. Talosta en löytänyt muuta painettua sanaa kuin raamatun ja virsikirjan. Renkipoika haki vintistäkin ja löysikin vihdoin sieltä sammalien joukosta pienen kirjan, jonka nimenä oli Maamiehen sää- eli ilmakirja. Kun sitten eräänä iltana tuli puhe toisen matkamiehen kanssa huvituksista, ja minä tulin siinä maininneeksi espanjalaisten härkätaisteluista, niin talon tytär kysyi, missä sellainen paikka on ja olenko minä sielläkin ollut. Kun sanoin saaneeni nuo tietoni lukemalla, niin emäntä sanoi, ettei raamatussa vain sellaisista mitään puhuta. Ei ollut

heillä niitä monilukuisia oppikirjoja eikä oppikursseja kuin meillä nykyajan eläjillä. Siksipä meidän velvollisuutemme on kunnioittaa noita esivanhempiamme heidän puutteistaankin huolimatta.

J. Rantanen.

Forssan Lehdessä 8, 10, 15, 17 ja 22 p:nä maalisk. 1937.

Forssalainen orkesteri vuosisadan alkupuolella.

Kesällä 75 vuotta täyttäneellä ent. tehtaalaisella Kustaa Aadolf Östermanilla on takanaan pitkä soittajanura. Hän onkin oikeata soittajasukua: Kydön Kirstilän pojat, Östermanin sedät, olivat 70—80-luvuilla Tammelassa suosittuja hääsoittajia. Österman kasvoi lapsuutensa Sukulan kylässä ja joutui siellä jo pienestä pojasta kyläpelimannien kouluun: ennen kuin hän sai viulun käteensä hän lauloi tanssintahtia soittajan vieressä, kuten siihen aikaan vielä oli tapana. Varhaisemminhan oli yleistä, että tanssisävelmillä oli sanat, kuten taas meidän aikanammekin.

Jouduttuaan sitten Forssan tehtaaseen Österman sai soitossa alkuopetusta turkkuri Lindforsilta, jonka talossa hän asusti. Koitui isoksi edistysaskeleeksi, kun Österman sitten osti hyväsointisen viulun Forssan musiikkielämän senaikaiselta johtajalta, Rudolf Meyeriltä. Samaa viulua Österman sitten on soittanut yli neljä vuosikymmentä ja soittaa vieläkin. Kun Meyer kuuli, että Österman aikoo muutamien muitten innokkaitten soittajien kanssa muodostaa vähäisen orkesterin, hän kovasti kehoitti opettelemaan nuotit ja miehet alkoivatkin ponnistella tuon vaikean taidon saavuttamiseksi. Ensi aikoina oli kuitenkin soitettava korvakuulosta. Siihen aikaan, 90-luvun alussa, kun Forssan Työväenyhdistys vielä toimi Forssan yhtiön luovuttamassa vanhassa talossa nyk. Lastentarhan luona, esiintyi Östermanin viuluorkesteri siellä usein. Tähän orkesteriin kuuluivat Ö:n lisäksi Jussi Lindgren ja tämän vanhin poika sekä tytär Sandra.

Vuodet kuluivat ja soittajat Östermanin ympärillä vaihtelivat. Tässä julkaistu kuva osoittaa orkesterin kokoonpanoa 1906:n vaiheilla. Orkesteri soitti tällöin jo nuoteista ja niin taitavasti, että se oli suosittu ja usein käytetty iltamissa ja pitkin maakuntaa: Portaassa, Teurolla, Talpialla, Jokioisissa jne. Forssan Työväenyhdistyksen soitosta Ö:n orkesteri piti vakinaisesti huolta; yhdistyksellä ei silloin muuta soittokuntaa ollutkaan. Lähes 10 vuotta tämä orkesteri pysyi koossa, vaikka joku miehistä sitä ennen taisikin muuttaa muualle. Ja kun tämä sakki hajosi, muodosti Österman taas uuden yhtyeen, jossa K. Sulin ja hänen kaksi poikaansa olivat innokkaimmat soittajat. Tämä orkesteri oli toimessa siihen aikaan, kun työväenyhdistys majaili Käsityöläisklubin talossa, siis ennen maailmansotaa.

On syytä painaa aikakirjoihin Östermanin pitkä soittajanura. Hän on perinyt vanhemman soittajapolven — Sarapiston, Näppisten Kallen, Mustalais-El-

lun, Tulokkaan Vertin ym. pelimannien — tanssikappaleet ja marssit ja säilyttänyt ne uskollisesti muistissaan. Nuottitaitoisena hän on nyt vanhoilla päivillään alkanut niitä merkitä paperille. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa on niitä tallessa jo satakunta kappaletta.

E. A.

Forssan Lehdessä 2/10 1936.

Soittajat vasemmalta lukien: Arthur Lindgren (Autio, nyt Amerikassa), Väinö Österman (kuollut), Santeri Takolander (lienee nyt Helsingissä), Juho Lindgren (kuollut), Kalle Leino ja K. A. Österman

Kappale Hykkilän asutushistoriaa.

Tammelan Hykkilän kylässä oli viime vuosisadalla Mäkilä-niminen torppa niillä niittupyöleillä, jotka sijaitsevat Kannilan takana ja joille tie erkani Rökömännyn veräjältä. Torppa kuului Sipilän talon alueeseen. Kertojamme, Könnön Heikin isä, Mikko Matinpoika, jota sanottiin myös Pikku-Mikoksi, oli saanut torpan viljeltäväkseen 1853. Mikon äiti oli Könnön talon tyttäriä ja joutunut naimisiin Letkun Puosin isännän kanssa. Kun hänen miehensä, johon mustalaiset olivat noituneet varastamisen himon, oli kuollut linnassa, meni leski uusiin naimisiin Ruostejoen myllärin Matin kanssa. Tämä »mylly-Matti» oli huonojalkainen mies, mutta niin vahva, että saattoi reestä nostaa selkäänsä ruistynnyrin. Tästä avioliitosta syntyi 1832 Mikko. Varttuttuaan poika palveli renkinä Isossamäessä ja Puosilla ja meni sitten Liesjärvelle sahankirjuri Rönnbergin rengiksi. Parinkymmenen vuoden iässä hän muutti äitinsä kotikylään, Hykkilään.

Muistitieto kertoo, että Mäkilän torpan vanha viljelijä, ehkä perustajakin, oli Mikko Heidenstrauch. Tämän suvun jäseniä elää vielä Forssassa ja Koijärvellä, ehkä muuallakin. En ole ehtinyt tutkia suvun alkuperää, mutta nimi viittaa saksalaiseen tähtöön. Mikko Heidenstrauchin poika Kustaa (s. 1815) oli ainakin 1840-luvulla Hykkilän ja Saaren kylien raatalina ja asui vanhana Loimosten Nummilassa. Vanhalla Mikolla oli muitakin lapsia, mutta nämä muuttivat kaikki maailmalle, yksi Kojolle, ja vanhukset jäivät lopulta kahden asumaan pimeään sauhupirttiinsä; se oli niin huono, että lakikin oli täytynyt 7 töngöllä turvata. Torpan isäntä ja emäntä olivat kaksi varsin vastakkaista luonnetta. Muistitieto mainitsee, että muija oli häijy, mutta ukko kuin itse lempeys. Kerrotaan, että hän rukoili Jumalalta anteeksiantoa pahantekijöilleenkin Työstä palattuaan kerrotaan hänen laskeutuneen polvilleen rukoilemaan. Viimeisillä voimillaan hän vielä kävi taksvärkissä. Lopulta väsyneen matkamiehen oli jäätävä sängyn omaksi, ja kun hän ponnistautui istumaan, hän veti köydestä, joka riippui katosta sängyn kohdalla. — Torppa tietenkin joutui Mikon loppuaikoina rappiolle ja hän jäikin eläkeläiseksi, kun nuori Mikko, joka ei ollut hänelle sukua, otti torpan haltuunsa. Kerrotaan että

torpassa oli tällöin viljeltyä maata enää vain 7 nelikon kylvöön. Vanha Mikko eleli torpassa vielä useita vuosia.

Mutta oliko tuo Mäkilän torpan eläkevaari todella Mikko Heidenstrauch? Vaari oli jo kuollut, kun kertojamme Heikki Könnö syntyi, eikä ole elossa muutakaan henkilöä, joka olisi miehen nähnyt. Enkä ole kirkonkirjoista löytänyt Mikko Heidenstrauchia Mäkilän torpan kohdalla. Sen sijaan siinä mainitaan 1855 alkavassa kirkonkirjassa Matti Matinpoika, joka oli syntynyt 1789 ja kuoli 1858; hänen vaimonsa Eeva Roos oli syntynyt 1799 ja kuoli vuotta myöhemmin kuin miehensä. Tässäkö olisikin Mäkilän torpan vanha pariskunta?

Mutta palaamme takaisin torpan uuteen isäntään. Pikku-Mikko pani sen entistä ehompaan kuntoon, hävitti savupirtin ja uusi rakennukset kokonaan. Joka vuosi hän lisäsi viljelysmaata ja sai sitä vuokralle Erkkilästäkin. Ennen pitkää tuo uuttera mies hankki kaksi hevosta ja ajoi paljon rahtia, poltti tervaa ja vei sitä markkinoille. Talviaamuisin Mikko kiirehti rankojen vetoon jo niin varhain, että valkealla piti tarkastaa, mitkä rankakasat oli maalilla merkitty. Hän meni 20-vuotiaana naimisiin. Vaimon nimi oli Maria Kustaava Tropp, kotoisin Rengosta, jonka lukkarin mukaan hänen sukunimensä oli otettu Hän oli pari vuotta miestänsä nuorempi. Nuorella pariskunnalla oli kolme lasta, näistä kaksi tytärtä, Eeva Maria (s. 1854) ja Hilda Ulriika (s. 1857) sekä poika Heikki (s. 1860). Mikko toi Mäkilään myös vaimonsa äidin, Katariinan, ja veljen, Erkin, sekä Letkulta oman isänsä; äiti oli jo kuollut. Oli siinä pienessä torpassa väkeä. Mutta emäntäkin oli hyvänlaitanen ja höveli, ja kun hän lisäksi keitti hyvän kahvin, kävi torpassa mielellään vieraitakin, Sipilän silloiset haltijaväetkin vallan ahkerasti.

Heikki-pojasta kasvoi pian isän toimekas apulainen. Jo pienestä pitäen tuo vanttera poika näytti sellaisia työnteon ja -taidon taipumuksia, jotka sitten elämän varrella niin erinomaisesti toteutuivat. Kolmivuotiaana hän taapersi Sipilän Jussin kanssa metsässä lintuja pyssymiehen eteen peljättämässä ja kahdeksanvuotiaana hän isänsä kanssa tunki tervasmetsään. Tosin Viimannin Jaakko, joka istui pirttinsä akkunanpielessä ja näki mäkiläisten menon, piti naurettavana noin vähä pojan yrityksiä ja kysyi tervastenkiskojan palatessa Mikolta: Onks teillä siälä kaks nuijaa, kun kuulu niitten ääntä? — Ei, vastasi Mikko, poika panee kirveellä vaan niin ku minä nuijalla. — Ja pikku Heikki hakkasi kannoista tervaslaikkoja, tarkkaili, kun isä miilua rakensi ja poltti ja niin hän vähä pojasta oppi tervanpolton taidon juurta jaksain. Jo 10-vuotiaana Heikin tavallinen tinkityö päivässä oli kuorma hakoja. Pian hän jo olikin kykenevä tekemään töllin taksvärkkipäiviä Sipilän taloon. 12. ikävuodellaan hän ajoi talon hevosella kuorman Turkuun. Yksin ja isänsä kanssa hän kuljetti tervaa, puutavaraa ja hamppuja Turkuun ja Saloon, lihaa ym.

maalaistuotteita Hämeenlinnaan, tervaa Uudellemaalle ja Helsinkiin, halkoja Forssaan jne. Hän oppi tuntemaan majapaikat Värmälässä ja Liedossa, Euran ja Rengon pahat ahteet, Helsingin tien talot jne.

Niin vuodet vierivät. Kun sitten Hykkilän kylässä toimitettiin 1880-luvun ensi vuosina isonjaon täydennys, Mäkilän torppa joutui Könnön maalle. Mikko olisi kyllä saanut jäädä paikalleen, mutta hän katsoi viisaammaksi vuokrata Liesjärveltä Niinimäen talon, joka vuotta aikaisemmin oli joutunut valtiolle. Mikko muutti joukkoineen Hykkilästä kahdella hevosella. Oli häneillä jo karjaa ja kalua ja tavaraa. Niinimäessä olikin isot raivaamismahdollisuudet. Heikki rakensi sinne suuren asuintuvan ja muitakin suojia, aukaisi kuokkamaata ja korpea ja kunnosti peltoja. Ja niin työllä ja ahkeruudella Mikon väki menestyi Niinimäessä, vaikka talon ulosteot olivatkin suuret.

Mutta Mikko kuoli Niinimäessä jo 1887. Kun Könnön talo oli sitten joutunut Forssan yhtiölle, se tarjottiin Heikille vuokrattavaksi, ja niin Heikki Könnö 1903 muutti takaisin kotikyläänsä, mistä hän oli ollut poissa 24 vuotta.

Mäkilän torppa oli jo aikaa hävinnyt. Mikon poistuttua ei siihen enää otettu uutta torpparia, ja rakennuksetkin pian hajoitettiin. Stenberg sai tuvan ja Ojala kamarin. Ja pihat ja polut ja rakennusten sijat vähitellen nurmettuivat ja kuortuivat kamaralle. Monta kymmentä vuotta myöhemmin, kun Heikki Könnö vaelsi lapsuutensa tutuilla poluilla, hän huomasi vielä muinaisen asuinsijan elävän merkin: entisen humalatapon kohdalla kasvoi humalantaimia. Hän löi niiden tueksi seipään, ja humala on jälleen rehoittunut kasvamaan ja julistamaan ohikulkijoille: tässä kerran asuivat ihmiset.

E. A.

Forssan Lehdessä maalisk. 19 p:nä 1937. Tässä lyhennettynä.

Ankaran kasvatuksen aikakaudelta.

»Joka kuritta kasvaa, hän kunniatta kuolee», sanoo vanha viisas sananlasku, ja uskonnolliseksi elämänohjeeksi on hyväksytty raamatunlause: »Joka vitsaa säästää, hän vihaa lastansa. Mutta joka lastansa rakastaa, hän myöskin sitä kurittaa.»

Tämän periaatteen mukaan on lapsia vitsalla kasvatettu sekä kodeissa että kouluissa, ja viime vuosisadan lopulle asti esivaltamme käytti ruumiillista kuritusta täysikasvuisiakin ihmisiä rangaistessaan.

Onko varsinaisen kansan keskuudessa vitsojen käyttö ollut jo vanhastaan yleinen kasvatuskeino vai onko se omaksuttu vasta kirkon ja koulun vaikutuksesta, sitä on vaikeata mennä päättämään ilman erikoistutkimuksia. Niin kaukaisella ajalla, mihin muistitieto suinkin kykenee tunkeutumaan, oli ruumiillinen kuritus, nimenomaan vitsojen käyttö, kansan keskuudessa jo aivan yleistä. Toinen mielenkiintoinen kysymys tässä suhteessa on, oliko vanhanaikaisessa lastenkasvatuksessa vallalla isän- vaiko äidinvalta. Kolmanneksi: käytettiinkö lasten kasvatuksessa ja rangaistuksessa kotona muita keinoja kuin kuritusta, esim. lapsen eristämistä muitten yhteydestä joksikin aikaa, erilaisia kieltoja ja vapauden rajoituksia? Mitkä seikat lasten varsinaisten »pahantekojen» ja tottelemattomuuksien lisäksi olivat rangaistavia tekoja (esim. vahingot, lasten taitamattomuus)?

Seuraavassa julkaisemme J u h o R a n t a s e n muistelman, joka koskettelee mainittuja seikkoja.

*

Muistan vielä Markus nimisen ukon, joka joskus vieraili kotonani ollessani vähä poika. Hän kertoi olevansa kotoisin Pusulan Kärkölästä, mutta oli ollut sieltä poissa siitä pitäen, kun pikku poikana oli lähtenyt vihastuneena isän ankarasta kurituksesta. Hänen oli täytynyt itse hakea vitsa metsästä ja laskea housunsa alas. — Myöskin äitipuoli kertoi, että hänenkin kotonaan piti lasten itse tuoda kuritukseensa vitsat. Kerrankin äiti käski jonkun syyn takia häntä ja veljeänsä hakemaan vitsan. Veli sai sisaren hakemaan sen ja »palveluksen» takia äiti piiskasi tyttöä vähemmän kuin poikaa. — Oli meillä sentään siitä hyvä, kertoi äitipuoli vielä, ettei meitä juuri koskaan lyöty muulla kuin vitsalla, mutta naapurin isäntä hakkasi lapsiaan kepillä ja kalikalla, mikä vain käteen sattui, ja paljaalla kädellään korvallekin. Kun naapurin pojat olivat huonokuuloisia, niin kertoja katsoi sen johtuneen noista korvatillikoista.

Kun tulee puhe lasten ruumiillisesta kurittamisesta, niin toiset lausuvat sen jo

ihan sananparreksi tulleen ajatuksen, että hyvä ei sitä kaipaa ja paha ei siitä parane. Mutta monet ovat sitä mieltä, että lastenkasvatus ilman ruumiillista kuritusta on kerrassaan mahdotonta. Maria Salko (Juhan Maija), joka on syntynyt Urjalassa 18 p:nä kesäk. 1847, oli myöskin sitä mieltä, ettei lasten kasvatus menesty ilman kuritusta ja mitä siinä sopi sen mukavammin käyttää kuin juuri vitsaa. Se oli yksinkertaista ja tehoavaa. Enimmän aiheutti vitsankäyttöä se, kun lapset eivät tahtoneet opetella lukemaan, eikä silloin vielä ollut mitään kouluja siinä suhteessa vanhempain apuna. Toinen vitsankäytön aiheuttaja oli se, kun lapset menivät kylään (kyläilemään) ilman vanhempien lupaa. Kysymykseeni, kurittivatko papit lukukinkereillä lapsia, vastasi Maria, etteivät muuta kuin »pauhasivat» niitä, jotka eivät osanneet lukea. Vasta täytenä ihmisenä, Tammelaan muutettuaan, hän näki Granfeltin panevan pikku poikia pöydän alle ja isompia nurkkaan häpeämään. Maria oli sitä mieltä, että lasten kurittaminen oli enimmäkseen äitien tehtävänä ja samaa mieltä oli Jaakko Visakin, joka on syntynyt Jokioisten Varsanojan kylässä 1860 ja siellä kasvanut. Monien kertojain kesken on muuten hyvin yleinen se mielipide, että äitipuolen tultua perheeseen isäkin rupesi entistä enemmän lapsiaan kurittamaan. »Kun tulee äitipuoli, niin tulee isäpuoli», oli yleisenä sananpartena.

Lasten kurittaminen oli muuten väärällä tolalla sikäli, että se ei tapahtunut oikeudenmukaisesti. Jos lapsi teki ilman pahaa tahtoa jotakin sellaista, josta oli pienikin aineellinen vahinko seurauksena, niin selkäsauna siitä tuli, mutta jos hän ilkeyksissään teki jotakin, josta ei tullut aineellista vahinkoa, niin kuritus jäi useinkin saamatta. Ja jos vahinko koski naapuria, niin ei silloinkaan rankaisemisesta juuri suurtakaan lukua pidetty.

Tällaista nurjaa käsitystä kuvaa erinomaisesti seuraavakin tapaus. Vaimoni oli jollakin muulla asialla ja minä lähetin pienen poikani maitoa hakemaan. Kotiin päästyään poika kompastui pimeän eteisen rappusissa ja maito kaatui lattialle. Annoin pojalle rahaa ja käskin hänen hakemaan uutta. Poika lähti juoksemaan ja sai maitoa. Asunnossamme oli tämän tapahtuessa eräs vanha nainen, joka pojan lähdettyä rupesi ihmettelemään, että mitenkäs se noin kävi. Olisi muka pitänyt ruveta poikaa kurittamaan. Selitin hänelle ettei poika sitä tahallaan tehnyt, vaan että sille tuli vahinko. Mutta se ei auttanut, selkäsauna vain olisi pitänyt antaa. — Edellä jo mainitsemani Markus valitti juuri sitä, että väärin saatu kuritus sai hänet lopulta niin sydämystymään, että hän päätti jättää kotinsa, vaikka olikin edessä kerjuutie. Kun oli perheessä useampia lapsia ja heidän havaittiin jotain »pahaa» tehneen, niin tavallisesti sai rangaistuksen se, joka oli heikompi yhteisessä kuulustelussa puoliaan pitämään. Ei joudettu tai ei tahdottu asiaa perinpohjin tutkia, ja niin jäi taaskin tuollainen väärin annettu rangaistus saajan mieltä katkeroittamaan.

Kotini naapuristossa oli minun pienenä poikana ollessani kolmekin huutopoikaa, jotka saivat usein selkäsaunoja. Ruokaa ei heiltä pidätetty, mutta kolmas heistä, jo 15-vuotias halvattu poika, sai aina syödä yksinään ovinurkassa, vaikka ei perheen muu väkikään ollut itsellisiä komiampaa herrasväkeä. Mutta

eräässä naapurissa oli oma, vähän heikkolahjainen poika, jota usein kiusattiin syömättä pahojen tekojensa rangaistukseksi. Monta kertaa poika sai ruokaa eräältä vanhalta vaimolta ja tämän luona hän joskus yöpyikin, kun ei uskaltanut kotiin mennä, eikä kylmien ilmojen tultua tarjennut ulkohuoneissa nukkua.

Että lasten kurittaminen joutui enimmäkseen äitien tehtäväksi, johtui mahdollisesti osaksi siitä, että äidit oleskelivat enemmän kotosalla, isien käydessä töissä kodin ulkopuolella. Isä vain komenteli äitiä: Sun täytyy katsoa noitten kakaroitten perään, ettei ne saa käydä sotkemassa ja repimässä papumaata, taikka kiskomassa räätiköitä maasta. Samoin äidin oli pidettävä huoli siitä, että lapset lukivat katekismustaan tai aapistaan. Kun äidillä oli tällaiset velvollisuudet niskoillaan, eikä hän saanut lapsia tottelemaan, niin hän kiivauksissaan ja kiireissään tarttui vitsaan.

Muistan eräänkin tapauksen, kun olin pyhänä naapurissa kyläilemässä ja äiti siinä jo muutamia kertoja kehoitti lapsiaan ottamaan kirjan käteensä, mutta lapset eivät totelleet. Silloin äiti raivostui, huusi kuin mikäkin ja sanoi: »Minua teidän täytyy totella, sillä minun teidän saakelien haukkumistanne kumminkin täytyy kuunnella ensin lukusilla ja sitten vielä kotona.»

Ollaan yleensä sitä mieltä, että isä saa lapset paremmin tottelemaan kuin äiti. Juhan Maija sanoi tämän johtuvan siitä, että äidit eivät olleet kyllin jyrkkiä vaatimustensa takana. He voivat antaa saman määräyksen useampia kertoja, mennen aina välillä muille askareilleen ja lapset tottuvat siihen, ettei sen käskyn noudattamisella niin mitään kiirettä ole.

Lopuksi tulkoon tässä vielä mainituksi eräs tapa sieltä vanhoilta ajoilta. Kun lapsi oli saanut selkäsaunansa, niin hänen piti suudella vitsaa, toisinaan myöskin piiskaajaansa. Mutta jos kurittajana oli isä, niin riitti se, kun kädestä pitäen pyysi »rikostaan» anteeksi.

Forssan Lehdessä huhtik. 5 p:nä 1937.

Forssan orkesteri 70-luvulla.

Forssan orkesteri on jo pari vuotta ollut hajaantuneena ja kauppalan varoilla ostetut soitikotkin on luovutettu pois. Kuinka merkittävä tekijä tuo orkesteri vielä muutamia vuosia sitten oli paikkakuntamme kulttuurielämässä, sen kaikki huomaavat vasta nyt, kun sen sävelet ovat laanneet kuulumasta.

Forssan orkesterin tämänkertainen elinaika kesti 6—7 vuotta. On kuin kohtalon määräys, että vuosikymmentä kauempaa ei yksikään orkesteri jaksa paikkakunnallamme toimia välillä nukkumatta. Jatkuvat elinmahdollisuudet ovat täällä liian niukat ja liiaksi vain yksityisten innostuneitten henkilöitten uhrautuvaisuudesta riippuvat. Orkesterisoiton ensimmäinen kukoistuskausi 1870-luvulla kesti n. 7 vuotta. Seuraava vuosikymmen oli tehtaanmiehistä kokoonpannun suuren torvisoittokunnan loistoaikaa. V. 1895 saatiin tänne jälleen Forssan orkesterin työn jatkaja ja ainakin vuosisadan loppuun saakka se oli oivallisessa kunnossa, jopa ajoittain 19-jäseninen. Torvisoiton alalla on jatkuvaisuus ollut sitkeämpää, sillä kun on ollut myöskin käytännöllisiä tehtäviä: suojeluskunnan soittokunta on kiitettävästi jatkanut sitä perintöä, minkä Forssan VPK 1892 oli ottanut harteilleen.

Mutta jos musiikkielämän elinmahdollisuudet eivät paikkakunnallamme lähivuosina tuntuvasti parannu ja laajennu, voidaan saada kulkea ajassa 1940-luvulle asti, ennen kun uusi orkesterikausi jälleen täällä alkaa. Sitä kiiruhtaaksemme muistelkaamme menneitä!

*

Sen jälkeen kun 1933 kuvailin Vanhan Forssan elämää nimisen julkaisuni II osassa paikkakunnan musiikkielämää ja olletikin Forssan orkesterin toimintaa 1870-luvulla, sain nähdäkseni Forssan yhtiön arkistossa säilytettävän kirjan, joka sisältää Forssa Orchester-Förening'in tilit vuosina 1871—77. Niistä voi poimia paljon havainnollisia pikkutietoja ennestään tunnettujen seikkojen selventämiseksi.

Forssan musiikkiharrastuksilla oli vanhastaan Rudolf Meyerissä taitava ja innostunut johtajansa, ja kun paikkakunnalle 1870 muutti apulaisisännöitsijäksi 26-vuotias, hienosti sivistynyt ja lahjakas insinööri August Borgström, joka myös oli hyvä viulunsoittaja ja musiikin intomielinen rakastaja, oli riittävästi edellytyksiä orkesterin perustamiselle. Yritys aloitettiin varsin suuripiirteisesti: jo keväällä 1871 palkattiin orkesterin johtajaksi saksalainen kapellimestari Arno Lohse, jolle maksettiin palkkaa 800 mk vuodessa. Useimmilla soittajilla oli itsellään soitikko, joten ei tarvinnut os-

taa muita kuin kontrabasso sekä pari patarumpua. Lisäksi hankittiin 8 nuottitelinettä ja Stuttgartista tilattiin nuotteja. Yhteensä oli orkesterilla menoja vapusta 1871 seuraavaan vappuun 1,214: 95, siis senaikaisen rahanarvon mukaan melkoisen paljon. Tämä summa koottiin siten, että lahjoituksilla saatiin 964 mk ja kahdesta konsertista jäi nettoa n. 250 mk. Ensimmäinen konsertti oli pidetty jouluk. 10 p:nä 1871, toinen helmik. 18 p:nä.

Toisena tilivuotena ostettiin jälleen nuotteja ja tilattiin 36 kpl valokuvia, joten Vanhan Forssan elämässä julkaistu valokuva on siis otettu 1872. Jälleen pidettiin kaksi konserttia, joista jäi voittoa yht. 136 mk, mutta kun tilivuoden menot nousivat 989: 40:een, piti listoilla kerätä 747 mk. — Kolmantena tilivuonna (73—74) ostettiin pienempi kontrabasso, triankeli ja nuotteja sekä rumpuun uusi kalvo. Vain yhdestä konsertista on tileihin merkitty nettoa, joten menot nousivatkin yli tulojen, vaikka lahjoituksilla edelleen saatiin 700 mk. Tilivuonna 74—75 kertyi listoilla enää vain 510 mk, mutta rouvien ompeluseura lahjoitti 300 mk ja joulukuun 13 p:nä toimeenpantu »soiree» tuotti voittoa 178: 38. Lisäksi lontoolainen toiminimi Broadbent lähetti orkesterin kuvasta, joka sille kohteliaasti oli toimitettu, 5 puntaa, josta saatiin 125 mk. Vajaus oli näin saatu vähentymään 50 mk:aan. Tämäkin katosi seuraavana tilivuotena, kun menot saatiin supistetuksi niin, ettei niitä yli kapellimestarin palkan ollut kuin 26: 38. Listalla kerättiin jälleen 525 mk ja syyskaudella 1875 pidetystä »soireesta» jäi nettoa 232: 60. Sellainenkin tulo mainitaan tileissä kuin puutarhuri Rydbergin antama 16 mk, minkä summan hän oli saanut »Forssan puutarhassa tuomituista sakoista».

Ahkeran kapellimestarin palkkaa piti lopulta korottaa 1,000 mk:aan tilivuonna 1876—77. Isännöitsijä Wahren maksoi tämän korotuksen, koskapa häneltä on tileihin merkitty 200 mk:n lahjoitus. Lisää soitikoita ostettiin: 2 klarinettia ja waldhorni.

Toukokuusta 1877 orkesteri vielä jatkoi toimintaansa, mutta syksyllä tuli odottamaton loppu. Lokakuun 1 p:n kohdalle on merkitty Lohsen saaneen loppupalkkansa 200 mk, ja sen jälkeen hän näyttää lähteneen paikkakunnalta. Joitakin erimielisyyksiä oli sattunut herrojen kanssa; työmies-soittajathan pitivät hänestä kovasti ja järjestivät hänelle kauniin jäähyväisjuhlan.

Orkesterilla oli viimeisen puolentoista tilivuoden aikana ollut menoja yht. 1,324: 50, mutta tuloja vain 854: 58. Vajausta oli 470 mk, mikä summa oli yhtiöltä lainattu ja kai jäi maksamatta. Yhtiön muu avustus näyttää olleen 300 mk vuodessa.

Kun uutta kapellimestaria ei enää palkattu, näyttää orkesterin toiminta surkastuneen ja sammui pian kokonaan. Sen työ oli kokonaan pohjautunut avustusten varaan, ja kun uhrautuvaisuus viileni, kuoli kaunis, hento sivistyksen kukka.

*

Tilikirjan loppuun liitetystä luettelosta saamme käsityksen orkesterin korkeatasoisesta soitto-ohjelmistosta. Nuotistossa oli overtyyrejä 11, sinfonioita 6 (Haydnin ja Mozartin), tanssikappaleita 12, näistä neljä Lohsen omaa sävellystä (Galopade Lieder, Blitz Galopa ja pari polkkaa), marsseja 5 ja muita nuotteja 7, mm. Maamme-laulu, Venäjän kansal-

lislaulu ja Mozartin andante. Soitinluettelosta käy selville, että orkesterille oli hankittu myös huilu (gök).

Neljän konsertin ohjelmat on painettu ja vielä tallella. Nuo konsertit taikka oikeastaan iltamat (soiree) annettiin Mustialassa vuosina 1871—74. Soittoohjelma oli jaettu kahteen osaan kuin nykyisin radion äänilevytunnit: konserttiosaan ja tanssimusiikkiin. Edellisen ohjelmassa mainitaan mm. Bagdadin kalifi ja Haydnin trio sekä d-duuri sinfonia, Straussin komea An der schönen blauen Donau, Bellinin Norma-overtyyri, Rossinin Tankred-overtyyri, Mozartin Titus, Beriotin viulukonsertteja, Lohsen sävellyksiä, Schmidtin Sadovamarssi jne., yleensä siis vieläkin käyttökelpoista, jopa klassillista ohjelmistoa. Kolmessa konsertissa Lohse soitti viululla soolokappaleen.

On säilynyt myös sen konsertin ohjelma, joka annettiin Forssassa elokuussa 1874. Mutta nyt kai mustialalaiset olivat vastavierailulla, sillä soittajien joukossa mainitaan forssalaisiksi vallan outoja nimiä: Vesterlund, Kaleva, Nyberg, Lithenius, Sundroos, Grönlund, Hannen ja Sundgren. Beethovenia ja Boieldieuta nämä pojatkin vain vetelivät.

*

Musiikki on sivistyksen korkeimpia ja jaloimpia ilmennyksiä. Forssan 70-luvun musiikkiharrastukset enteilivät omalla tavallaan sitä suuren kansanosan mahtavaa marssia kohti sivistystä ja hengen valoa, mikä sitten 80-luvulla alkoi. Mutta musiikkielämän oikukas ja vaivalloinen rata senjälkeisessä yhteiskunnassamme parhaiten osoittaa, kuinka kaukana vielä olemme siitä hengensivistyksestä, missä musiikki jaksaa yleistyä ja kukoistaa. Täytyykö Forssan osan sellainen olla?

E. A.

Forssan Lehdessä huhtik. 12 p:nä 1937.

Lounais-Hämeen kuuluisin parantaja.

Vuonna 1840, tammikuun 29 päivänä, syntyi Koijärven pitäjässä Ilvesojan Juhalan talossa tyttölapsi, jolle kasteessa annettiin nimi Elisabet. Kun tyttö siitä vähitellen varttui, naapurin emäntä mieltyi häneen niin, että pyysi hänet taloonsa »lapsenpiikaksi». Elisabet oli silloin kymmenvuotias. Kun Juhalassa oli kolme muutakin tytärtä, niin joutihan heistä yksi naapuriinkin. Täällä Elisabet viipyikin kolmetoista vuotta eli siihen asti kunnes meni naimisiin, mutta hän säilytti kuitenkin koko tänä aikana läheisen yhteyden kotiväkensä kanssa.

V. 1863 Elisabet solmi avioliiton Tammelan kirkonkylässä asuvan räätälin Tuomas Cederskrinin kanssa. Viisi vuotta myöhemmin pariskunta osti Elisabetin kotitalon, Juhalan, jota viljeli viisitoista vuotta. Kun he sen sitten myivät Kojon kartanon yhteyteen, he pidättivät siitä itselleen vapaan asunnon ja vähän muitakin eläke-etuja. Tuomas antautui jälleen yksinomaan räätälintyöhön, jota sitten jatkoi kuolemaansa asti.

Tällainen elämänjuoksu oli »Juhalan mammalla», jonka elämäntyötä kiitollisin mielin vielä muistellaan koko Lounais-Hämeessä, vieläpä sen ulkopuolellakin.

Siihen aikaan, jolloin Elisabet syntyi, oli maaseudulla lääkäreitä vielä hyvin harvassa, joten kansa oli sairauksien sattuessa pakoitettu turvautumaan omiin tietoihinsa ja taitoihinsa. Kun sitten joku »pappa» tai »mamma» saavutti tuollaisena itseoppineena lääkärinä vähänkään suuremman ammattitaidon, turvauduttiin heihin mieluummin kuin olisi jätetty potilas omien, epävarmojen kokeilujen varaan. Juhalan emäntä, Elisabetin äiti, oli eräs sellainen henkilö, jota läheisessä ympäristössä käytettiin parantajana. Häneltä sitten lapsensakin oppivat jonkin verran

kansanomaisen lääkitsemisen taitoa, vaikka eivät halunneetkaan siihen lähemmin perehtyä.

Miten Elisabet joutui jatkamaan äitinsä aloittamaa toimintaa, siitä on hänen tyttärensä, emäntä Iida Simola tämän kirjoittajalle kertonut seuraavaa: Pidettiin juuri äitivainajan hautajaisia, kun taloon tuli jostain kaukaa eräs vaimo, joka ei tiennyt mitään emännän kuolemasta. Hän kysyi emäntää ja saatuaan kuulla, että tässä juuri vietetään emännän hautajaisia, vieras lankesi suuren epätoivon valtaan ja ilmoitti että heillä nyt on ankara sairaus, johon olisi tarvittu Juhalan emännän apua. Kaikki tyttäret tiesivät lääkkeen tuon vaimon mainitsemaan tautiin, mutta kukaan ei ollut halukas nyt tällaisella hetkellä rupeamaan sellaista valmistamaan. Kaikki vain kehoittivat toinen toistaan. Vihdoin eräs miehisistä hautajaisvieraista ehdotti, että asia on arvalla ratkaistava. Joka saa pitkäntikun, hän valmistaa lääkkeen. Arpa lankesi Elisabetin kohdalle ja hän sitten valmisti lääkkeen. — Tämä tapaus johti Elisabetin sitten ajattelemaan, että hänen velvollisuutensa on jatkaa äitinsä alulle panemaa toimintaa. Onhan kauheata ajatella ihmistä sairaana, eikä häntä auta kukaan sellainen, joka siihen kykenee. Hän siis otti haltuunsa äidin jättämän perinnön, rupesi parantelemaan ihmisten sairauksia sikäli kuin taitonsa myöten antoi.

Mutta hän ei tyytynyt ainoastaan tallettamaan äidin jättämiä tietoja, vaan hän yritti kokeita tekemällä laajentaa parannustaitoaan, ja vähitellen hän saavuttikin tehtävässä sellaisen kyvyn, että vain harvoin etsittiin turhaan hänen apuaan ulkonaisissa vammoissa; sisäisien tautien parantamiseen hän ei juuri ryhtynyt. Kun Elisabet eli verrattain korkeaan ikään, lähes 92 vuoden vanhaksi, ja hän vapautui talon emännän tehtävistä lähes 50 vuotta ennen kuolemaansa, niin jäi hänelle runsaasti aikaa lääkitsemistoimintansa harjoittamiseen. Mutta tarvittiinkin siinä aikaa, kun potilaita tuli jopa kymmenen peninkulmankin matkalta. Tuli sellaisiakin potilaita, jotka täytyi ottaa täyshoitoon useamman vuorokauden ajaksi. Rautasorvari Tuure Lyly Forssasta oli yksi sellainen. Hänen toinen jalkansa oli kipeä nilkasta, hän oli siihen etsinyt apua sekä Hämeenlinnan että Helsingin sairaaloissa, mutta ilman tulosta. Hänelle selitettiin, että jalan katkaiseminen on ainoa keino tällaisessa tapauksessa. Lyly ei antanut mitään arvoa itseoppineille parantajille, mutta vaikeata oli luopua jalastaankin, ja niin hän vihdoin suostui lähtemään Juhalan mammalle. Mamma otti hänet hoitoonsa, valmisti puuroa, jolla peitti koko jalan paljon yläpuolelle polvenkin. Näissä hommissa päivä oli muuttunut illaksi ja nyt alkoi Lylylle sellainen yö, jolloin hän ehti tuhannesti katua tälle matkalle lähtöään, jalkaa kun mojotti niin, ettei nukkuminen tullut kysymykseenkään. Aamulla mamma tuli kyselemään hänen vointiaan ja iloitsi kuullessaan tästä potilaan tuskallisesta yöstä, avasi kääreet ja nähdessään siellä runsaasti ulos vuotanutta märkää, ennusti potilaalle pikaista paranemista. Ja kävi niin kuin hän ennustikin, muutaman viikon perästä oli jalka terve. — Toinen forssalainen, Oskari Ahlfors, etsi apua kylkeensä, se kun oli ruvennut märkimään siitä lonkkaluun yläpuolelta. Lääkärit selittivät, ettei sitä

voi leikata, ja kun muutakaan keinoa ei ollut, hänkin turvautui Juhalan mamman apuun. Puuroillaan tämä siitäkin märät ulos kiskoi ja mies paranei entiselleen. Kun tiedot tällaisista tapauksista levisivät ympäristöön, kasvattivat ne yhä suurempaa luottamusta mamman parannustaitoon, ja sikäli potilaiden luku yhä lisääntyi.

Juhalan mamma olisi nyt voinut ruveta taidollaan ansaitsemaan varallisuuttakin, mutta sitä hän ei halunnut. Tämä johtui osaksi siitäkin, ettei hänellä ollut omaisuuden kokoamiseen välttämätöntä tarvetta, hänellä kun oli riittävä jokapäiväinen leipä, mutta pääasiassa se johtui kuitenkin siitä kristillisen rakkauden lämmittämästä mielialasta, joka tuli näkyviin koko hänen maallisessa vaelluksessaan. Pääasiana oli ihmiskunnan kärsimysten lieventäminen, ansio oli sivuasia. Kun hän laittoi lääkkeen itse kokoamistaan aineista, hän ei niistä ottanut juuri mitään maksua, mutta muualta ostamistaan lääkkeistä oli taksa tietysti toinen. Helsingissä asuvan tyttärensä välityksellä hän tuotti sieltäkin usein lääkeaineita silloin, kun ei Forssassakaan vielä rohdoskauppoja ollut. Susikkaan kylässä kasvoi runsaasti erästä ruohoa, jota mamma tarvitsi paljon lääkkeisiinsä ja jota Ilvesojan kylässä ei ollut. Mamman vävy, Simolan isäntä, vei muutamia tätä ruohoa kasvavia turpeita Ilvesojalle ja se viihtyi siellä hyvin ja sillä se asia tuli autetuksi. Kerran, ollessani itse hakemassa mammalta lääkkeitä, istuin keittiössä, jonka liedellä oli lääkekattila kiehumassa. Huomautin siitä makeasta hajusta, joka kattilasta levisi huoneeseen. — Se on tuo koiruoho, joka niin makealta haisee; siellä kiehuu kyllä kolmea muutakin ruohoa, mutta koiruohosta tuo makea haju tulee, selitti mamma.

Niinä entisinä aikoina, jolloin taikausko oli vielä hyvin yleistä kansamme keskuudessa, olivat monet siinä uskossa, että Juhalan mamman hommassa oli taikominen pääasia ja »puurot» sekä »liemet» vain muodon vuoksi. Monta kertaa mamma sai tätä asiaa selittää apua etsiville. Kerran mamma oli Susikkaalla tyttärensä luona vierailulla. Tieto siitä oli kulkeutunut Kalvolan pitäjäänkin ja sieltä oli lähtenyt kaksi miestä häneltä neuvoa hakemaan. Miesten saapuessa mamma oli kyläilemässä, mutta kun Simolan emäntä kuuli, minkälaiseen tautiin lääkettä tarvittiin, niin hän kyllä lupasi sellaisen valmistaa, hänellä kun jo silloin oli hallussaan moniaita äitinsä omaamia tietoja. Miehet eivät kuitenkaan halunneet ottaa häneltä lääkkeitä, kun epäilivät, ettei hän osaisi niihin kunnollisesti niitä lukuja, joita siinä tarvitaan, ja niin menisi koko asia pilalle. Emäntä vakuutti, ettei hänen äidilläänkään mitään lukuja eikä taikoja ole, ja kun hän tarjosi lääkkeet ilmaiseksi, niin miehet suostuivat ne sentään lopultakin vastaanottamaan.

Sama rakkaus kärsivää ihmiskuntaa kohtaan, joka johdatti Juhalan mamman lääkärin tehtäviin, se sama tunne johti hänet myöskin kätilön uralle. Oli synnyttäjänä yksinäinen nainen, jolle ei kukaan halunnut mennä kätilöä etsimään. Vasta viime hetkessä tuli tapaus mammankin tiedoksi ja hän lähti ottamaan selvää, voisiko hän siinä asiassa olla apuna. Siitä sitten alkoi kätilön ura, jatkui monia vuosikymmeniä ja päättyi samanlaiseen tapaukseen kuin oli alkanutkin, sillä eroituksella kuiten-

kin, että tässä viimeisessä tapauksessa hänen täytyi toimittaa vastasyntynyt kasteellekin, kun ei kukaan muu katsonut olevansa velvollinen sellaista palvelusta viattomalle lapselle tekemään. — Monelle ihmiselle Juhalan mamma ehti antamaan ensiavun hänen tähän maailmaan tullessaan, monta hän hoivasi tämän vaelluksen kestäessä ja monelle hän teki viimeisen palveluksen täältä lähtiessä. Hänellä kun oli kaunis ääni ja hyvä »nuotin» taito, niin häntä käytettiin paljon edelläveisaajana vainajaa tuotaessa ulos asunnostaan tai lähdettäessä viemään hautausmaalle.

Marraskuussa 1927, mamman ollessa silloin jo 88-vuotias, hän oli matkalla Akaan pitäjässä jotakin sairasta parantamassa. Kotimatkalla, routaisella ja kuoppaisella tiellä, hänen istuessaan yksin auton takaosassa, hän sai niin pahoja täräyksiä, että hänen vatsansa repesi ja leikkaus oli toimitettava. Tästä hän kuitenkin vielä toipui ja suoritti tehtäväänsä vielä neljä vuotta. Ainoastaan muutaman vuorokauden sairastettuaan hän sitten kuoli joulukuun 6 p:nä 1931.

Elisabet Cederskrin oli Juhalan mamman nimellä aikoinaan tunnettu hyvinkin laajassa ympäristössä. Mutta kyllä tunsi hänkin ympäristönsä. Hänellä oli tarkka silmä ja harvinaisen osuva arvostelukyky. Ihan täytyi ihmetellä, että hän vähäisen yhdessäolon jälkeen kykeni ventovieraasta ihmisestä sanomaan »minkä hengen lapsia» tämä oli. Ollessaan alituiseen tekemisissä mitä erilaisimpien ihmisten kanssa hänen ihmistuntemuksensa oli kehittynyt mahdollisimpaan täydellisyyteen. Leikillisyyttä hän ei vieroksunut, mutta hänen katseessaan, niin, koko hänen olemuksessaan ilmeni sellainen ylevyys ja vakavuus, joka pakoitti leikinlaskun hänen läheisyydessään pysymään tarpeellisessa kurissa ja säädyllisyydessä.

Juhalan mamma kuului niihin toimellisesti vaeltaneitten joukkoon, joista on sanottu, että he tulevat rauhaan ja lepäävät kammioissaan.

J. Rantanen.

Forssan Lehdessä huhtik. 26 p:nä 1937.

August Vikstén.

Tänä vuonna tulee kuluneeksi 70 vuotta siitä, kun Tammelassa ensimmäinen kansakoulu alkoi vaikutuksensa. Samana vuonna oli maamme ensimmäinen seminaari (Jyväskylässä) päästänyt ensimmäiset oppilaansa ja vasta edellisenä vuonna (1866) oli kansakouluasetuskin valmistunut ja Suomen kansakoululaitokselle tie raivattu. Kansassa elävät terveet, valoon pyrkivät elämänvaistot olivat ilmenneet jo monin paikoin kansakoulun kaipuuna, ja vapaaehtoisena kansakoululaitos sitten yli puolen vuosisataa kehittyi, kunnes yleinen oppivelvollisuus säädettiin. Jo ennen kansakouluasetuksen julkaisemista oli muutamissa maaseurakunnissa perustettu varsinaisia ylempiä kansakouluja (ja niiden ylläpidoksi valtioapuakin saatu), yhteensä n. 20, mm. Viipurin seudulla, Hausjärven Erkkylässä, Urjalassa, Ilmajoella ja Janakkalan Hamppulassa, jossa juuri viime syksynä vietettiin koulun 75-vuotisjuhlia.

Kun Tammelan kirkonkylän kansakoulun ensimmäinen pitkäaikaisemman opettajan Herman Toivosen elämää ja toimintaa olen aikaisemmin Forssan Lehdessä kuvaillut verrattain laajasti, on syytä tänä merkkivuonna esittää muutamia piirteitä koulun toisestakin miesopettajasta August Wiksténistä, sillä hänen elämäntyöllään on paitsi paikallista myös yleisempääkin merkitystä kansanvalistushistoriassamme.

August Wikstén oli syntynyt Mynämäen pitäjän Vehmaan kappelissa jouluk. 9 p:nä 1855, siis samana vuonna, jolloin tehtailija

Wahren lausui Tammelan kansakoulun syntysanat piispantarkastustilaisuudessa. Wiksténin perhe muutti sittemmin Perniöön. Siellä isä toimi lukkarina ja kiertok.-opettajanakin, jota tointa poika August, vanhin lapsista, sai ennen seminaariin menoaan myös harjoittaa. Jyväskylän seminaarista päästyään Wikstén valittiin Tammelan kirkonkylän »käsityökoulun» opettajaksi 29/6 1880.

Semmoinen koulumuoto oli Tammelan kansakoulun yhteyteen syntynyt A. W. Wahrenin ja piirilääkäri A. J. Frimanin siihen tarkoitukseen lahjoittaman rahaston varassa. Wahren oli jo v. 1868 pannut rahaston alulle, ja tri Friman testamentissaan 1873 määräsi Tammelan kunnalle 5,000 mk, josta vuotuiset korot tuli käyttää veistonopettajan palkkaamiseksi ja veiston edistämiseksi Tammelan kunnassa. »Yhteistuumin kunnallislautakunnan kanssa piti Mustialan opiston johtajan ynnä jonkun opettajan sekä tehtailija A. W. Wahrenin saada määrätä tässä suhteessa varojen käyttämisestä.» Käsityökoulun nimi muutettiin sittemmin »veistokouluksi» ja nykyään se toimii valtioapua nauttivana ammattikouluna, Tammelan mieskotiteollisuuskouluna, sillä sen ohjelmaan kuuluu muutakin kuin veiston opetusta.

Kun Wikstén valittiin käsityökoulun opettajaksi, myönnettiin hänen palkkaeduikseen vapaa asunto lämmityksineen sekä tuhat markkaa vuodessa. V. 1871 oli kuntakokouksessa päätetty »kansan lasten voimistelun ja käsitöiden harjoituksen vuoksi koulun asemalle rakentaa suurempi tupahuone ja eteinen». V. 1884—86 rakennusta laajennettiin. Kustannukset suoritti kunta ja A. W. Wahren yhteisesti. V. 1884 valittiin käsityökoululle oma johtokuntakin, jonka esimieheksi tuli kauppaneuvos A. W. Wahren.

Kauan ei Wikstén ollut pelkästään käsityökoulun opettajana, sillä ensinnäkin hän oli ensimmäisen vuoden käsityörahastosta saamillaan apurahoilla opiskelemassa Näsin veistoseminaarissa Ruotsissa ja sitten — kun varsinainen veistokoulu syystä tai toisesta ei vielä voinut alkaa — valittiin hänet helmik. 20 p:nä 1883 Kirkonkylän kansakoulun lisäopettajaksi. Silloin näet »johtokunnassa otettiin keskusteltavaksi lisäopettajan toimittaminen poikakansakouluun ja päätti johtokunta, että koska nyt jo on 60 oppilasta poikakansakoulussa, niin on varsin tarpeellista pyytää valtioapua toiselle opettajalle, joka kaikkia koulun opetustuntia työskentelee eri aineiden opettamisessa eri luokilla ja että lisäopettajaksi on otettava nykyinen käsityökoulunopettaja August Wikstén. Asia lykättiin kuntakokouksen päätettäväksi.» Ja kun veistokoulunkin alkaminen oli jostakin syystä lykkääntynyt, kuntakokous päätti toisen miesopettajan viran perustaa, jota myös Wahren kannatti sillä ehdolla, että Wikstén toimeen valitaan.

Samana syksynä Wikstén aloittikin uuden toimensa poikakansakoulun toisena opettajana. Siihen aikaan tytöt olivat vielä eri kouluna naisopettajan huostassa. Mutta toi-

sen miesopettajan valtioavun saanti viipyi 8 vuotta ja vasta sen ratkettua suotuisasti koulun johtokunta hänelle anoi virkavahvistuskirjaakin.

Kuluneen vuosikymmenen aikana (1882—91) kuului johtokuntaan puheenjohtajana tireht. C. A. Zitting, varaesimiehenä toht. A. E. Granfelt, varastonhoitajana ensin insin. A. Borgström, sitten kaupp. F. Churman; muina jäseninä A. W. Wahren, Juha Vekkilä, Jaako Mikkola, Juha Sipilä, H. Savela, Fina Churman, Olga Nyman, Anna Lana ja Hedvig Jaakola; varajäseninä A. Borenius, K. H. Nyman, D. A. Aimonen ja A. Nyman.

*

Poikakansakoulussa oli aikaisemminkin — varsinkin koulun alkuaikoina — käytetty muutamia vanhempia ja etevämpiä oppilaita avustamassa nuorempien opetustyötä. Mainittavimmat sellaiset olivat sittemmin erittäin huomattavat koulumiehet K. G. Tamminen ja Herm. Niemi. Edellinen oli koulun ensimmäisiä oppilaita ja hän vielä koluaikansa loputtuakin opinnoita jatkaessaan toimi samalla »apuopettajana», saaden siitä eri korvauksen johtokunnalta. Nämä molemmat sittemmin ovat seikkaperäisesti kuvailleet koulun alkuaikoja, edellinen U. Aurassa 1917 (N:o 83) ja jälkimäinen Opettajain Lehdessä 1917 (N:o 35—36). Cygnaeuksen periaatteita oli koulussa noudatettu siinäkin suhteessa, että koulun työ ja toiminta tähtäsi ja perustui käytännölliseen elämään. Suomessa Cygnaeuksen suunnitelman mukaan liittyi kansakoulunopetukseen heti alusta alkaen esim. käsityöopetus. Tammelassa oli n.s. kouluneuvosto, jonka puheenjohtajana toimi tri Granfelt ja jäseninä m.m. Zitting ja Wahren, jo 1865 laatimassaan laajassa ohjesäännössä maininnut myös kasvitarhan hoitamisen ja toivomuksen, että aikaa myöten annettaisiin joku tieto »oikeasta järjellisestä maanviljelyksestä ja karjanhoidosta».

Koulun entiset traditiot säilyivät arvossa myös op. Wiksténin aikana. Niinpä tehtiin retkiä ympäristöön, luontoon; esim. syksyisin n.s. sieniretkiä, joskus Saaren metsään saakka, olipa aikaisemmin käyty Hykkilässäkin. Maantiedon opetus oli aivan nykyajan tapaan aloitettu »kotiseutuopista», vaikka tämä nimitys ei silloin vielä ollut käytännössä. Samoin laskennon, luonnontiedon, piirustuksen y.m. aineiden opetus tarkoitti palvella käytännöllistä elämää.

Kun Wikstén aloitti toimintansa koulun opettajana samana vuonna kuin tämän kirjoittaja tuli koulun oppilaaksi, on sitä aikaa koulutapahtumineen erittäin mieluisaa palauttaa muistiin. Koulu toimi sen jälkeen vielä neljän vuoden ajan kahtena eri kouluna, poikakansakoulu miesopettajain ja tytöt naisopettajan (nti Ada Weisellin) hoidossa. Vain rukoukset ja kouluhlat pidettiin yhdessä. Op. Wiksténin ensimmäisen opetusvuoden ajan (1883—84) sijaitsivat poikakoulun kaikki luokat vielä samassa huoneessa, koulun nykyisessä isom-

massa luokkasalissa. »Salin» keskellä oli musta taulu, jonka takana, opettajan asunnon puoleisessa päässä, opetettiin vanhempia oppilaita samaan aikaan kuin luokan etuosassa nuorempia. Erikoisempaa häiriötä en muista tästä järjestelystä syntyneeen, sillä kuri oli hyvä ja oppilaat tottuivat tarkkaamaan oman opettajansa opetusta. Suurempi mahdollisuus oli salin takaosassa istuvain oppilaiden tarkkaavaisuuden häiriintymiseen, kun he voivat seurata myös tapahtumia huoneen etuosassa. Joka tapauksessa siirrettiin sittemmin ylempäin luokkain opetustyö toimitettavaksi toisessa rakennuksessa, käsityöhuoneen viereisessä huoneessa, n.s. »pikkuluokassa», joka nykyään on alakansak.-opettajan asuntona. Se oli silloin vähän isompi ja yläluokkain oppilasmäärä pienempi, kun kaikki oppilaat eivät suorittaneet koko kansakoulukurssia. Kun sitten poika- ja tyttökoulu 1887, yhdistettiin yhteiskansakouluksi, »sekakansakouluksi», asetettiin ylemmät luokat isoon luokkasaliin.

Tammelan kansakoulu oli vielä 1880-luvullakin laajalla alueella ainoa laatuaan ja mainittiin tavallisesti »ison koulun» nimeliä. Oppilaita oli silloin aina Perttulasta (Ypäjältä) saakka, m.m. jo manalle mennyt op. J. Reunanen ja Forssan Lehden »tunnettu nimimerkki» Edv. Rautanen. Vaikka Forssassakin »Aleksanterin kansakoulu» aloitti toimintansa 1883, kävi forssalaisia edelleen Tammelan kansakoulussa ja muutamat jatkoivat opintojaan Tammelassa, suoritettuaan ensin oman kansakoulunsa kurssin.

*

August Wikstén oli ihmisenä ja toverina »yksi parhaimmista», kuten hänestä muistosanoissa todettiin. Kun hän myös oli innokas toiminnan ja käytännön mies, jolla oli hyvä tietovarasto, oli hänellä hyvät opettajanedellytykset. Ystävällisyyttä ja hilpeyttä säteili hänen olemuksestaan, kun hän selvään ja täsmällisesti kaikella innollaan tahtoi oppilaitaan rikastuttaa tiedoilla ja taidoilla, opettipa hän laulua, piirustusta, mittausoppia, maantietoa tai mitä ainetta tahansa. Hauskasti Wiksténin opetustunnit kuluivat. »Viivantopiirustus» ja käsityö olivat alkuaikoina hänen varsinaisia »lempiaineitaan». Poikakoulun aikana oppiaineet olivat opettajain kesken jaetut niin, että Wikstén opetti kaikkia edellämainittuja aineita ja kaunokirjoitusta; Toivonen opetti uskontoa, historiaa, luonnontietoa, lukemista, oikeinkirjoitusta, laskentoa ja voimistelua.

Opetusvälineet olivat vielä tähänkin aikaan verrattain puutteelliset nykyoloihin verraten, sillä esim. kuvatauluja alkoi vasta seuraavalla vuosikymmenellä yleisemmin ilmestyä. Kuitenkin oli Tammela koulun alkuaikoinakin onnellisemmassa asemassa kuin moni muu paikkakunta, sillä sivistyneistö täällä piti huolta koulustaan tässäkin suhteessa. Niinpä tri Friman oli lahjoittanut koululle hyvän urkuharmoonin, Mustialan opiston lehtori Paldan Palestinan seinäkartan, ja

samalla tavalla oli koulu saanut semmoisen »Suomen korkokartan», että senarvoista on käytettävissä vain harvoissa kouluissa. Opetusvälineitä sitten vähitellen kartutettiin ostoillakin ja oppikirjat myös otettiin käytäntöön: esim. 1880-luvulla Vallinin historiat, Celanderin luonnontieto, Juutin Suomen ja Erslevin Yl. maantieto, Länkelän lukukirjat ja Maammekirja, Eurenin Lastenraamattu, sittemmin Leinbergin Bibl. historia. Omin sanoin kertominen pidettiin hyvänä, paitsi Luth. ja Svebil. katekistus oli osattava »sanasta sanaan». Tähän aikaan käytiin vielä lukuaineissa vuosittain pääasialliisesti kaikki kurssit läpi, kun nykyään sensijaan vuorokurssijärjestelmä on käytännössä. Kun poikakoulu tuli 2-opettajaiseksi, sopi esim. maantiedosta alaluokilla lukea Suomen ja yläluokilla Yl. maantieto. Uskontokurssi järjestyi samaan suuntaan, ja vähitellen yläluokallakin käytäntö johti vuorokurssijärjestelmään.

Koulun ensimmäisten oppilaiden muistokirjoituksista saamme tietää, että opett. Toivonen jo niinä aikoina aloitti esim. maantiedon opetuksen aivan nykyaikaiseen tapaan kotiseutuopetuksella piirtämällä isolle taululle koulun aseman, läheisen maantien ja ympäristöä. Samaa periaatetta noudatti sitten op. Wiksten. Havainnollisuuden auttamiseksi piirrettiin erikoiskarttoja, m.m. suuria vesistökarttoja; oppilaat samoin pienempiä itselleen. Tulipa esim. Suomen maantieto niin selväksi, ettei siihen myöhemmin ollut juuri paljon lisättävää. Samoin Euroopasta piirrettiin karttoja esim. Alppien, jokien tärkeimpine lisäjokineen y.m. Maantiedon samoinkuin kaunokirjoituksen arvosteluun Wikstén antoi joskus oppilaiden ottaa osaa, jälkimäiseen vain etevimpäin. Hyvä maantiedon taidonnäyte olikin, jos luokan oppilaat vuoronperään saivat kartalla olevalle tehdä kysymyksen melkein mistä tahansa (vaikka oppikirjan ulkopuoleltakin) eikä saatu »kiinni», vaan täytyi kunnialla päästää kartalta paikalleen, toisen joutuessa kokeeile. — Kun op. Wiksténillä oli kaunis ja säännöllinen käsiala ja hyvillä mallikirjoituksillaan herätti ja kehitti oppilaidenkin kaunoaistia, käytti hän muutamia etevämpiä oppilaita apunaan kaunokirjoituksenkin arvostelussa. Wikstén opetti haluaville myös pikakirjoitusta. Kauniilla käsialalla hän oli seinälle asetettuun suureen, pahville liistattuun paperiin piirtänyt pikakirjoituskirjaimet, jotka herättivät oppilaissa ihailua ja jäljentämishalua. Ylimääräisillä tunneilla saivat sitten muutamat oppilaat häneltä pikakirjoitustaidon alkeet.

Laulunopetus oli myös Wiksténin mieliaineita. Hänellä oli niin hyvä ja kuuluva lauluääni, että usein kirkossa toimi »lukkarin» puolesta esiveisaajana ja sitä johtoa kyllä kelpasi seurata. Hän osasi myös soittaa viulua, jota hän joskus käytti laulunopetuksessa »pikku luokassa», jossa ei ollut harmoonia. Torvisoittoakin hän harrasti ja johti yhteen aikaan urkuri K. A. Luotosen kanssa pientä paikallista torvisoittokuntaakin. Wiksténin koraalinsoitto-

taito sen sijaan ei ollut kehittynyt yhtä sujuvaksi kuin opett. Toivosen. Mutta nuottiopin ja nuoteista laulamisen taidon intervallien avulla hän sai oppilailleen niin hyvään kuntoon, että siitä oli vastaisille opinnoille ja kehitykselle hyvä pohja, varsinkin jos oli — kuten tämän kirjoittaja — tilaisuudessa osallistua niihin kiertokoulunopettajain valmistuskursseihin, joita Tammelan koululla opettajat Toivonen ja Wikstén valtion kannattamina panivat toimeen. Paitsi musiikin teoriaa ja laulua Wikstén opetti näillä kursseilla raamatun historiaa ja sen opettamista, luonnonoppia, ainekirjoitusta ja laskentoa; Toivonen opetti raamattua, katekism. opettamista, sielutiedettä, kasvatus- ja opetusoppia. Kiertokoulunopettajiksi aikovien opetusharjoituksista huolehtivat molemmat opettajat.

Enimmän opett. Wikstén joutui kiinnittämään huomiota veiston opetukseen. Olihan hän sitä varten vuoden ajan opiskellut Ruotsin innokkaimman kasvatusopillisen veiston puolustajan ja järjestäjän Otto Salomonin johtamassa Nääsin veistonopettajain seminaarissa. Jo Herbart oli vaatinut, että jokaisen kasvavan pojan pitäisi oppia käyttämään puusepän työkaluja viivottimen ja harpin keralla. Cygnaeuksen periaatetta juuri tähän suuntaan kehittivät meillä Suomessa Eero ja Lauri Mäkinen Sortavalassa, T. Järveläinen Helsingissä ja A. Wikstén Tammelassa. »Viivainpiirustus» tuli hyvin tärkeäksi tekijäksi veiston yhteydessä. Tämä kehitti esinepiirustusta, sillä tehtäviä töitä jopa työtapojakin piirrettiin luonnoksina ja puhtaiksi. Op. Wikstén kehitti sitten osittain T. Järveläisen kanssa ja vähän myöhemmin myös aivan itsenäisesti oman mallisarjansa välisarjoineen ja piirustuksineen, joista näkyi mallien muodot mittoineen, välisarjoista työmuodotkin. Monena kesänä hän pani toimeen valtion varoista saamansa avustuksen tukemana veistokursseja käsityönopettajiksi aikoville. Niihin osallistui usein kansakoulunopettajiakin, jotka sitten samalla tekivät kouluunsa mallikokoelman.

»Kuvaanto-opetus» oli myös Wiksténin hallussa. Ylemmillä luokilla piirrettiin 1880-luvulla erikoisesta kokoelmasta valittujen pienien mallien mukaan hyvinkin tarkkoja ja kauniita kuvia, esim. mallista suurennettuja henkilökuvia isolle paperille (koko esim. 50×35 cm), jommoisia tämän kirjoittajalla on vieläkin kokoelma muistona tallella.

Wiksténin opetustapa oli viehättävää ja virkeätä. Mutta kurinpidollinen puoli ei ollut yhtä vahva ja ankara kuin Toivosen. Opetuksen elävyys vaikutti, ettei ystävällismielisyys ja hieno vapaudentunne erikoisemmin häirinnyt järjestystä. Jos joku tunnilla pyrki olemaan liian puhelias, annettiin sellaisille väliaikoina hiukan ylitöitä, lumenluontia t.m.s. Levottomimpain nimet piti järjestäjän merkitä sitä varten muistiin. Kun lempeäluontoinen mies joskus kiivastuu, on se silloin tavallista tuntuvampi, kuten sai kerran kokea eräs poika,

joka oli varastanut hyvän messinkisen harpin.

Koulutyötä tehtiin siihen aikaan runsaammin kuin yleensä nykyään, silloin opetusvälineet olivat puutteellisempia, mutta työpäivät pitempiä. Oppilaat olivat kuitenkin varttuneempia ja heikointa oppilasainesta tuli vähemmän kouluun. — Osoituksena siitä, miten suuren arvon Tammelan ensimmäisen kansakoulun toiminta oli saavuttanut, on sekin, että koulun johtokunta v. 1896 puheenjohtajansa tri G. Grotenfeltin ehdotuksesta yksimielisesti päätti pöytäkirjaan »opettajille kiitoslauseeksi ja tulevaisuudelle muistiinpantavaksi», että koulun vuotuiset »tutkinnot» ja koulun tarkastukset ovat selvästi näyttäneet, että koulun opettajat (Toivonen, Wikstén ja Weisell) »ei ainoastaan erinomaisien tietojen nojalla vaan myös harvinaisen opetuskyvyn ja innon kautta olivat toimittaneet opetustehtävänsä ja istuttaneet oppilaihinsa sangen selviä tietoja ja eläviä käsityksiä koulun oppiaineissa».

Samoin seuraavana vuonna on prof. A. Rindell johtokunnan päätöksen mukaisesti pyynnöstä todistanut, että op. Wikstén käsityökoulun johtajana on kaikin puolin etevällä tavalla hoitanut virkaansa sekä v:sta 1883 alkaen myös »innolla, uutteruudella ja hyvällä menestyksellä työskennellyt saman kylän sekakansakoulussa. Paitsi tätä on hän vielä valtion varoilla kannatettuna pitänyt veistokursseja kansakoulunopettajia varten vuosina 1895, 1896 ja 1897 Tammelassa sekä v. 1894 Helsingissä yhteisesti T. Järveläisen kanssa. Kun hän vielä on osoittanut erinomaisen innon puutarhahoidon edistämiseksi ja elämässään ollut kaikin puolin kunnollinen, niin ei voi muuta kuin valittaa, jos hän mahdollisesti tulisi eroamaan koulustamme.»

Op. Wikstén jäi edelleen entiselle työpaikalleen ja valittiin op. Toivosen erottua sairauden ja vanhuuden tähden toimestaan hänen tilalleen koulun johtajaksi elok. 21 p:nä 1899. Samalla Wikstén tuli myös Tammelan kansakoulujen yhteisen johtokunnan sihteeriksi, kunnes v. 1896 asetettiin kullekin koululle oma johtokuntansa.

Kun kirkonkylän kansakoulun oppilasmäärä koulujen lisääntyessä oli vähentynyt, asetettiin 1904 kuntakokouksessa erityinen valiokunta järjestämään kolmannen opettajan siirtoa samoinkuin käsityökoulun ammatilliseksi »veistokouluksi» muuttamista koskevia seikkoja. Seuraavana vuonna kirkonkylän kansakoulu jäikin 2-opettajaiseksi, sillä toinen miesopettaja siirtyi Linikkalaan.

*

Yleishyödyllisiin edistys- ja sivistysrientoihin Wikstén otti innokkaasti osaa op. Toivosen, urkuri Luotosen ja papiston kera; mm. 1884 perustetun »Kaiku»-raittiusseuran sekä aikaisemmin »Kristillisen sivistysyhtiön» toimintaan. Sitä varten hän harjoitti ja johti myös laulukuoroa, johon kuului jäseniä Kuustosta aina Kaukolaan saakka. Tästä puoli vuosisataa siten toimineesta Wiksténin sekakuorosta on

muuan bassolaulaja kuulunut nykyiseen Tammelan kirkkokuoroonkin. — Tammelan kansakoulunopettajayhdistyksen perustajia Wikstén oli myös ja sen ensimmäisen johtokunnan jäsen, joskus yhdistyksen puheenjohtajakin. Forssan yhteiskoulun innokkaimpien perustajien joukkoon hän myös kuului; pitipä asian valaisemiseksi esitelmänkin ensimmäisessä valmistavassa kokouksessa Rukoushuoneessa 1899. — Missä hyviä asioita harrastettiin, Wikstén oli mielellään mukana

Ansaitsee vielä tulla muistiin merkityksi, että Wikstén oli isältään perinyt lääkintä- ja kirurgitietoa. Tapaturmain sattuessa sai moni häneltä vammoihinsa apua, ajokset ja paiseet pehmitettiin, avattiin j.n.e.

Puu- ja kasvitarhanhoitoasia oli aivan erikoisesti Wiksténin sydämellä. Siihen hän uhrasi paljon aikaa ja voimia sekä teorian että käytännön hyväksi. Suomensipa hän Mustialan puutarhuri Klas Steningin kanssa ruotsalaisen E. Lindgrenin kirjoittaman puu- ja kasvitarhanhoitokirjankin, sovitellen sen Suomen oloihin. — Hänen asuntonsa — nyk. »kunnanhuoneiden» — ja maantien välisen maan yliosa oli 1880-luvun alkupuolella vielä raivaamaton. Mutta siitä alkaen op. Wikstén sen muokkasi. Käyttipä hän joskus aikuisempia koulupoikiakin apunaan; kiviä väännelttiin ja kivireellä kuljetettiin suuriakin kiviä pois. Opettajan ahkeralla uurastuksella syntyi ja vähitellen laajeni paikalle kaunis puutarha, laatuaan varmaankin ensimmäisiä kansakouluissa. Monenlaisia hedelmäpuulajeja, varsinkin omenapuita, Wikstén kokeili ja jalosteli. Niin suuri hänen innostuksensa oli, että hän sittemmin puutarhansa laajentuessa jakoi oppilailleenkin palkkioksi joistakin pikku palveluksista hedelmäpuiden ja marjapensaiden taimia tai siemeniä, herättäen siten puutarhanhoidon harratusta ympäristössäkin, jopa kautta Tammelan. Yhä useampi kyseli Wiksténiltä puu- ja kasvitarhan hoitoa koskevia neuvoja, osti häneltä taimia j.n.e. Käsityökurssien yhteyteenkin Wikstén järjesti myös puutarhanhoitoa käsittävää opetusta. Niin hän tuli tunnetuksi kautta maan etevänä puutarhamiehenäkin. Oli sen vuoksi luonnollista, että kouluhallitus, järjestäessään kansakouluja varten kasvitarhanhoidon neuvojan (puutarhakonsulentin) toimen, asetti puuri op. Wiksténin tämän viran ensimmäiseksi hoitajaksi. — Hänen puutarhansa perusosan kunta sitten lunasti koululle pysyväiseksi.

Koulun johtokunnan kokouksessa 4/1 1910 myönnettiin op. Wiksténille virkavapautta kevätlukukaudeksi toimiakseen kouluhallituksen asettamassa uudessa virassaan. Virkavapautta myönnettiin sitten toukok. 17 p:nä lisää yhdeksi vuodeksi eteenpäin. Mutta sitä hän ei enää tarvinnutkaan, sillä jo samana kesänä kuoleman viikate katkaisi tämän uutteran, toimeliaan ja elämänhaluisen työmiehen elämänlangan. Katkaisi juuri silloin kun hän oli vasta kunnollisesti päässyt alkuun tällä uudella työsaralaan, johon hänellä oli erinomaiset

edellytykset: ammattitaitoa, kokemusta ja innostusta, ja jossa hän — opettajiakin ymmärtävänä — olisi saanut laajemmalla alalla kokemuksiaan käytäntöön. Kansakoulun puu- ja kasvitarhanhoidon suunnittelijana, henkisesti nuorukaisen hehkuvin innoin ja ruumiillisesti harvinaisen terveenä hän aloitti toimensa, josta odotettiin paljon. Työnsä ääreen hän »kaatui», sillä virkamatkallaan hän oli vilustunut ja sairastui keuhkokuumeeseen. Hän kuoli elok. 11 p:nä 1910 Eiran sairaalassa 55 vuoden ikäisenä.

Kaunis kukkakumpu ja muistopuheet Wiksténin haudalla todistivat, että hän oli lähes 30-vuotisen vaikutuksensa aikana saavuttanut paikkakuntalaisten rakkauden.

Kaipaamaan jäivät lähinnä hyvää perheen isää puoliso Sofia Wikstén (o.s. Lindholm, syntynyt Kiskossa tilanomistajan tyttärenä) ja lapset, 2 poikaa ja 4 tytärtä. Nuorempi pojista on etevällä tavalla jatkanut isänsä lempiharrastusta, puutarhanhoitoa, isän hankkimalla ja hyvään alkukuntoon valmistamalla kotipalstalla. Toiset toimivat eri virka-aloilla, toinen pojista opettajanakin.

Kauniin ja eheän muiston opettaja August Wikstén on jättänyt jälkeensä.

Forssan Lehdessä 5., 14. ja 19. 5. —37.

Tammelan ylängön metsäseutujen elämää.

Tammelan ja Hämeenlinnan, Lopen ja Urjalan välillä sijaitsee monta sataa neliökilometriä laaja yhtenäinen metsäalue, jota pääosansa mukaan näkee usein maantieteellisessä kirjallisuudessa nimitettävän Tammelan ylängöksi. Alue jakaantuu Rengon, Tammelan, Hattulan, Kalvolan ja Urjalan pitäjien kesken.

Tuolla vähän tunnetulla seudulla on yhtenäiset luonnonolot. Kun savi ja niityt puuttuvat, pellot ovat pieniä ja kuivikkaita, lehtimetsää kasvaa paljon havumetsiin verrattuna, salojärviä ja niistä virtaavia puroja, sahia, on runsaasti, tuntuvat tällaiset perusseikat kyllä elinkeinoelämässä, minkä lisäksi tulee seudun meidän päiviimme asti kestänyt eristetty asema. Helsingin maantie, joka kulkee alueen etelälaidan halki Urjalasta päin Lopelle, rakennettiin vasta 70 vuotta sitten, ja paikallistiet, jotka eri tahoilta tunkeutuvat metsäseudun sydämeen, ovat todella kulkukelpoisina vielä nuorempia, lukuunottamatta vanhaa Hämeenlinnasta päin tulevaa Hakimäen nummitietä.

*

Ajamme Hattulan ja Kalvolan metsäkulmille Teuron ja Kuuslamin kylien kautta, ja tulemme ensin Silmälän harjulle, josta avautuu kaunis näköala Härjänsilmän eli Silmälän lammille ja Koveron koukeroiselle järvelle. Oikean käden tie johtaa Myllyharjulle. Siinä on syvän ojanteen varrella poljettu keto, jonka asema ja muoto todistavat, että tässä on joskus ihminen elänyt ja toiminut. Siinä olikin monta vuosisataa Teuron ja Kuuslammin kyläläisten mylly. Harjun pohjoispuolelle avautuu nyt laaja kortetta kasvavana vesijättö, jonka reunoilla jo kilometrimäärin kasvaa koivumetsää ja paikoin on niittyviljelystäkin. Vielä 67 vuotta sitten siinä oli aaltoileva järvi, Päällinen eli Ylimmäinen. Siitä Aliseen eli Myllyjärveen virtaava vesi käytti myllyä. Mutta sitten täälläkin ruvettiin maita ja metsiä kuivattamaan ja myllypuroa syvennettiin. Ylimmäisen vedet pääsivät ryöstäytymään suurella pauhulla ja ryskeellä. Väkevä virta repäisi puron reunoista suuria maakappaleita, niin että kapea oja leveni päältä 4 sylen levyiseksi. Isoja kiviä kuin saunan kiukaita ui vesiryöpyn mukana Myllyjärveen ja samaa tietä tuli Muronkosken sahan tukkilauttakin. Sotkan järvestä Ylimmäiseen vir-

taava n. puolen kilometrin pituinen joki oli uomaltaan syvä ja sitä tietä imeytyi Sotkakin pahasti kuivaksi. Kyläläisten mylly oli siirrettävä Kiamurakoskeen, ja ainoa jäte tuosta kerran vesirikkaasta Ylimmäisestä on jonkun sadan neliömetrin laajuinen silmäke, jossa voi sentään olla vettä 3:kin m:n syvyydeltä. Entistä myllypuroa on jälkeenkin päin syvennetty ja sen pohja laudoitettu tukinuittoja varten.

Mutta me jatkamme matkaa ylemmäksi Myllyharjulle. Sen rinteet kasvavat salskeata mäntyä, joiden välitse voi korkean veden aikana nähdä monen pikku järven vedenpinnan kimaltelevan. Tuolla on Valkeelammi, tuolla Rautjärvi, tuolla Keskinen ja Kuuslammi ja lähinnä tuo entinen Myllyjärvi ja sen takana Härjänsilmä. Myllyharjulla on Tammelan, Hattulan ja Kalvolan pitäjien raja. Tie johtaa eteenpäin Hattulan metsäkulmalle, lähinnä Takavehmaaseen ja vasemmalle Sotkajärven rantaan. Täällä on Kylmälahden vanha talo. Ollaan tietävinään, että paikka olisi ollut jatkuvasti asuttuna jo 500—600 vuotta. Sotkajärvessä oli alkujaan vain kaksi saarta, Selkäsaari ja Kirstinkivi, mutta laskunsa jälkeen se muuttui varsin saarekkaaksi ja kivikkoiseksi. Hyvä kalajärvi se sentään taitaa olla vieläkin, koskapa siellä käydään kalastamassa Forssasta saakka. Täällä oli vielä muutamia vuosia sitten Kerimäen vanha savupirtti. — Sotkalta voidaan jatkaa matkaa Pukarajärvelle asti, missä on Lehtitaipaleen yksinäisasuma. — Valtavia puutavarakuormia kuljetetaan nykyisin näiltä metsäkulmilta autoilla. Myllyharjun tietä on niille koverrettu ja levitetty.

Emme halua jatkaa matkaamme kinttupolkuja pitkin, vaan palaamme autolla taikka polkupyörällä takaisin Silmälän luo ja poikkeamme vasemman käden tielle. Neljä viisi kilometriä kiemurtelevaa, mutta muuten hyväajoista tietä kuljettuamme kohtaamme Ojajärven kylän. Yli-Heikkarin uusi korkea asuinrakennus mäen laella pistää ensimmäisenä silmään. Järven rantaan jää »alikylä», jossa on Heikkilän ja Mattilan vanhanmalliset talot aivan toistensa kyljessä. Kummassakin talossa on vielä »luhtialanen», soma luhtirakennus, jollaista ei Tammelan puolella enää juuri tapaakaan.

Yli-Heikkari on siksi mielenkiintoinen talo, että se ansaitsee toisella kertaa oman lukunsa. Nyt kiirehdimme eteenpäin. Joskun kilometrin päässä tie nousee jyrkälle mäelle. Viereinen Kanajärvi on jo 140 metriä merenpinnasta (Pyhäjärvi vain 96), mutta tässä lähellä kohoaa muuan mäki, Kanajärvenkorkee, 170 m:n korkeuteen muodostaen siten Tammelan ylängön korkeimman kohdan. — Kanajärven kuulun talon rakennukset ja luonnonkaunis asema ovat todella nähtävyys. Historia kohtaa täällä tulijan: tämä on Emanuel Kanajärven kotitalo, tuon edistystä ja valistusta harrastavan talonpojan, josta tuli valtiopäivämies ja joka kokoili verrattoman kirjaston. Hän eli täällä vuosina 1801—1868.

Ylängön länsiosaan erkanee kulkuväylä Tammelan Lautaportaasta, kohdalta, mihin muutama vuosi sitten rakennettiin saha. Siitä nousee kaunis harjutie ohi Pitkäjärven ja Torajärven. Näköalat ovat kauniit ja rannat tarjoavat hyviä uintipaikkoja. Tuossa rinteessä on Saarnakivi, josta tarina kertoo, että tässä Suomen sodan aikana pidettiin jumalanpalvelus suomalaisille sotilaille, jotka tämän kautta perääntyivät ryssien edestä.

Ajamme ensin Torajärven kylään, joka sijaitsee lähes yhtä korkealla mäellä kuin Kanajärvenkorkeakin on. Laaja näköala aukenee yli rannattomien metsien varsinkin itäiselle ilmansuunnalle. Kylässä on kaksi taloa, Puhtila ja Heikkilä. Viimeksimainitussa on vielä soma aittapari ja vanha luhti. Kalvolan raja on lähellä ja siellä mäellään kansakoulu. Patakankaan nuorisoseuran talo on Tammelan puolella. Tie kulkee ohi uuden ja Vanhan Patakankaan torpan ja sen patamaisten kallioitten ja yhtyy pian Kanajärveltä tulevaan tiehen.

Pikonkorvessa on vanhoja mielenkiintoisia rakennuksia, kaksi taloa, Ylitalo ja Alitalo, sekä useita muita asumia. Täällä lähellä on Alasentien lohkotilakin, jonka Uperosta kotoisin ollut isäntä kasvatti 10 poikaa ja yhden tyttären, todella komean veljessarjan. — Tie jatkuu kylän läpitse aika lailla huonokulkuisena Mäyrään, jossa on Eerolan ja Ylhäisten talot, nekin taas mäellä. Seutu on ihmeen kaunista. Vähäisen lammen takaa kohoaa Mikkolan kallio, jonka laelta on laaja näköala. Urjalasta näkyy mm. Perhon kylä ja Ahlajärven kartanon katot. Elleivät etualan puut olisi estämässä, näkisi Urjalan asemalle asti.

Mäyrältä jatkuu tie toisaalta Urjalan puolelle, toisaalta pohjoiseen. Tullaan kauniille myllylle, Myllylän eli Vuoren myllylle, jossa vielä keväisin pyörii vanhanaikuinen siipitukki, mutta jossa ei pariinkymmeneen vuoteen ole enää jauhettu, tehty vain päreitä. Vähän edempänä on toinen yhtä vanhanaikainen jalkamylly, ns. Sahan mylly. Täällä päin asui vielä joku vuosi sitten lähes 90-vuotias Sahan Kalle, joka loppuun saakka elätti itseään omalla työllään. Täällä on vielä muitakin jalkamyllyjä, tosin käyttökelvottomia (Viipurin mylly, Sonnin mylly, Uperon mylly).

*

Pitäjien väliset rajat ovat täällä Tammelan ylängöllä aikakausien kuluessa monesti muuttuneet. Varhaisena keskiaikana tuli Hattulasta ja siihen kuuluvasta Kalvolasta sekä Rengosta erämiehiä ja kaskenpolttajia Tammelan ylängön laajoille metsä- ja järviseuduille. Asutukseltaan paljon nuoremman Tammelan miehet pääsivät saaliinjaolle pahasti myöhästyneinä. Opettaja E. Mikkola on merkinnyt muistiin tarinan, jonka mukaan Pikonkorven ensimmäinen asukas, Pikko nimeltään, olisi tullut Rengosta yli 600 vuotta sitten. Tarina soveltuu siihen, mitä näiden seutujen asuttamisesta historiallisten lähteitten pohjalla tiedetään. Kuuluihan ren-

kolaisille vielä 1400-luvulla laaja metsäalue nyk. Tammelan Pääjärveltä Teurolle päin. Eräretkillä renkolaiset tulivat surmanneeksi erään Mustialan talonpojan ja sovinnoksi piti heidän ajan tavan mukaan antaa suuren metsäalueen, tuon edellämainitun Pääjärven—Teuron välisen seudun, jolle nyt annettiin nimi Hintamaa, koska se oli surmatun verihinta. Ehkäpä samaan alueeseen, jonka rajoja ei tähän asti tunnetuissa asiakirjoissa tarkemmin mainita, kuuluivat myös nykyiset Pikonkorven seudut. Joka tapauksessa Mustialan talonpojat olivat niitä omimassa 1400-luvun lopulla. Muuttipa sinne vakinaisia asukkaitakin, koska sitten Mustialan kuninkaankartanon alaisuuteen 1500-luvun toiselta puoliskolta alkaen kuului 3 sikäläistä lampuotia — varmaan samoja viljelmiä, joista sitten aikojen kuluessa muodostuivat Pikonkorven nykyiset talot.

Kalvolan vanhoista rajoista on viime aikoihin asti osattu hokema, jota tuskin enää ehjänä taidetaan sanoa. Kuulin vanhoiksi rajapaikoiksi nimitettävän: Maanpykälän Hongasta (jokin välillä) Lungin turpeeseen, Lungin turpeesta Liesjärven lietteeseen, Liesjärven lietteestä Myllyharjuun, Myllyharjusta Kanajärvenkorkeeseen, Kanajärvenkorkeesta Liettan myllynnapaan. — Maanpykälän honka kuului olleen lähellä Tomukorpea Urjalan rajalla. Liesjärvi ja Lunki ovat vähäisiä salojärviä Helsingintien kahden puolen Lautaportaasta muutamia kilometrejä Urjalaan päin. Myllyharjun ja Kanajärvenkorkeen lukijat jo tuntevat. Liettan kylän yhteinen mylly oli ainakin myöhempänä aikana Myllyjärven rannalla, mutta jos raja on tänne Kanajärvenkorkeesta käynyt, on se tehnyt merkillisen terävän mutkan. Myllyharjun rajapaikkakin lienee ennen ollut sivummalla, sillä muistetaan, että kun teurolaiset yli 300 vuotta sitten rakensivat myllynsä, he tekivät sen oman kylän maalle, mutta myöhemmin se on joutunut Kalvolan Ihalempsin kylän piiriin. — Muuan rajahokema kuului: Juvan kynnyksestä Patamon portaaseen. Kerrotaan myös, että Juvan myllyn tokeitten alla olisi joskus ollut rajapyykki ja sen mukaan myllyn yläpuolella olevat niityt olisivat kuuluneet Urjalan perholaisille n. 200 v. sitten. Nykyisin ne kuuluvat Niemen kartanosta itsenäistyneille Mäyrän ym. taloille. Perholaisten niittyjä on vieläkin Uperon yläpuolella. — 1700-luvulla, kun Kalvolankin ja Hattulan kylissä suoritettiin isojaot, jaettiin koko nyt puheenaoleva alue kylien kesken pitkiin, koillisesta lounaiseen ulottuviin palstoihin, jotka saattavat olla parikymmentäkin kilometriä pitkiä. Kalvolan aluekin jaettiin täten 13 kylän kesken. Ojajärven kylän maat esim. tulivat Kutisten kylälle ja sieltä Kutisten kartanon läheisyydestä Ojajärven talot sitten siirrettiinkin nykyisille paikoilleen.

*

Olen huomannut Ernst Lampénin ensimmäisenä kiinnittäneen huomiota siihen, että kansamme joukossa on niin paljon mustanve-

revää väkeä. Heissä on »mustan kansan verta», sanoo Lampén, ja etsii sen merkkejä kautta koko Pohjois-Hämeen ja näkee mustan kansan asutusjuovan kulkevan Pohjanmaalle. Aiheetta Lampén näkee tässä ilmiössä mustalaisten jälkiä, vaikka tosiasiassa rodun sekoittajat kätkeytyvät jo kaukaisiin aikoihin.

Tämä seikka johtui mieleeni pannessani merkille, että vaalean hämäläisen kansanaineksen joukkoon on Tammelan ylängön kanta-asukkaiden joukossa paljon tummahipiäistä ja mustahiuksista väkeä. Jo Susikkaan kylästä lähtien näkee »mustan kansan» jälkeläisiä, ja siellä täällä Kalvolan metsäkuilmalla niitä tulee vastaan. Pikonkorven Ylitalon entiset omistajatkin, joiden suku vielä elää Kalvolan puolella, olivat kuulema kovin tummanvereviä, samoin Ojajärven Heikkarin vanha omistajasuku, joka sitten muutti Ihalempsiin. Vaikka tumman isän lapset saattavat vieläkin olla mustia »kuin pikipallot», saa kuitenkin sen käsityksen, että mustanverevä sukukunta on väistyvää, harvinaistuvaa, ikivanhasta alkuperästä polveutuvaa. Kun mustialalaiset ja renkolaiset (Renkossa on myös Mustialan talo) ovat Tammelan ylängöllä isännöineet, sopii muistuttaa, että Mustia oli vanha suomalainen miehennimi ja epäilemättä alkujaan annettu mustanverevälle miehelle. Näistä asioista pitäisi antropologien ja sosiologien ottaa selko. Nyt sellaisille väittämille kuin että mustat miehet ovat tappeluvimmaisempia kuin vaaleat, ei voi oikein antaa todistusvoimaa.

*

Tammelan ylängön metsäseuduilla ovat säilyneet Etelä-Suomen viimeiset jalkamyllyt ja kiuaspirtit. Jälkimäiseen seikkaan oli eräänä vaikuttavana tekijänä se, ettei ollut savea saatavana lähempää kuin Tammelan ja Hattulan savitasangoilta (tav. Pihtikoskelta tai Katinalasta). Olen eräässä kirjoituksessani (Hämeenmaa IV) esittänyt siitä seikasta näytteen. Varsinkin köyhemmissä paikoissa oli pakko käyttää luonnonkiviä tulisijoissa vielä senkin jälkeen, kun siirryttiin savujohtoisiin uuneihin. Tavallisesti vain ympärys muurattiin tulistä.

Seudun viimeisistä kiuaspirteistä on täällä vielä elävä muisto. 80-vuotias Kaaro kertoi minulle useita vuosia sitten muistavansa lapsuudenajaltaan kiuaspirtit Vehkojan Leppäkorvessa ja Klaatilassa sekä Lintuviirassa. Hietajärven rannalla Löytyssä oli niinikään sauhupirtti, joka hävitettiin n. 25 vuotta sitten. Sauhulasta on kiuaspirtti hävitetty n. 40 vuotta sitten, Tuomistosta n. 50 vuotta takaperin. Takavehmaan torpassa Mäyrän kulmalla asuttiin sauhun seassa vielä 1880:n vaiheilla, ja Patakankaan torpan lähellä sijaitsi vielä eräitä vuosia taaksepäin Välilän savupirtti. Sotkan rannalta hävitettiin Kerilahden pirtti 1924 ja Nisulan kiuaspirtti, joka sijaitsi n. 4 km Ojajärveltä, vasta 1929. Rengon Nummenkylässä on kai vieläkin pystyssä kolme sauhupirttiä, joista kuitenkin enää vain yhdessä asutaan, nim. Mäenpäässä.

Alkeellista elintapaa oli sekin, kun riihtä käytettiin myös saunana, kuten meidän päiviimme asti on tapahtunut, taikka kun elukoita pidettiin talvisaikaan sisällä pirtissä.

*

Kaikinpuolinen metsänkäyttö on täilaisella alueella tietenkin ensiluokkaisen tärkeä asia. Tämän vuosisadan alkuun asti poltettiin täällä kaskia. Puut ensin vesattiin ja sitten vasta kirvesmiehet kaatoivat ne »lalvat samaan jamaan, tyvi n»stettiin suoraan». Poltto tapahtui seuraavana vuonna, teloista tehtiin kaskiaidat. Kaskeen jäi välipaikkoja, jotka eivät palaneet muuten kuin viertämällä. 2-kyntisellä kaskurilla muokattiin sitten poltettu maa kylvölle.

Tervaa on täällä poltettu jo kaukaisista ajoista asti ja poltetaan vieläkin vaikkei siinä määrässä kuin Liesjärvellä ja Somerniemellä. Siellä täällä, esim. Lehtitaipaleella, Korkeemäellä ja Takavehmaalla. Kangasniemessä ym palavat alkukesästä tervamiilut. Yksinomaan kuoppamiiluja käytetään ja nekin pienenpuoleisia; keskimääräinen tulos on n. 20 nelikkoa. Tervaskantoja saadaan parhaasta päästä valtion ja Forssan yhtiön metsistä. Metsänomistajille annetaan korvausta kannoista tavallisesti joka 8:s, 9:s tai 10:s nelikko. Aikoinaan torpparit saivat ottaa kantoja talon metsistä. Takavehmaan puolessa maksettiin kymmenkunta vuotta sitten yhteen miiluun tarvittavista kannoista tynnyri tervaa ja 8 tynnyriä sysiä; sysikopat sai silloin tehdä talon puista. Kun myöhemmin torpparien velvollisuudeksi tuli myös talon metsien vartiointi, väheni kantovuokra; viimeksi se oli 2 nelikkoa tervaa ja 4 tynnyriä hiiliä. — Tervanpoltolla ei kukaan ole vakinaisesti elänyt. »Tappikaupalla» eli »litrarätingillä» sitä kävivät savitasankojen taloissa myymässä, kunnes viime aikoina terva on enimmäkseen autoilla kuljetettu kauppoihin.

Päreitten ja tuohen kiskonta on puheenaolevilla metsäseuduilla säilynyt yleisempänä paljon kauemmin kuin muualla. Vieläkin tehdään pärekoppia ja kuljetetaan niitä kuormakaupalla Forssan markkinoille. Näiltä saloseuduilta ovat enimmäkseen ne tuohkosetkin, joita Forssan torilla vielä näkee myytävän. Aikoinaan tuohta käytettiin paljon malkakattoihin, ja kun täällä tehtiin ensimmäinen pärekatto vasta niin myöhään kuin 1885, tarvittiin kattotuohia paljon. Ojajärven alakyläläiset veivät aikoinaan veitsipäreitä Kutisten kartanoon verona. Noin 60—70 vuotta sitten vietiin täältä kuten muualtakin Etelä-Suomen metsäseuduilta paljon parruja kaupungeihin, sekä omia että varastettuja, ja viime aikoina on varsinkin paperipuita ja halkoja hakattu suuret määrät. Teitten varsilla näkee kaikkialla pinoja, joita autoilla kuljetetaan joko Hämeenlinnan suuntaan tai Urjalan asemalle, vähemmän Forssaan. Rakennettiinpa Lautaportaaseen toissa kesänä sahakin, ja on täällä vähäisiä sahoja ennenkin ollut, m.m. Torajärvellä, Siukolassa ja Sahankoskessa.

*

Tammelan ylängön metsissä kasvaa villinä niinipuuta, alueella joka alkaa Hykkilästä ja ulottuu Ojajärven toiselle puolelle. Pääasiassa sitä käytetään enää vain erikoisvihtojen tekoon, mutta Ojajärven Heikkarissa on sen käyttö säilynyt monipuolisena. Niinestä tehdään siellä kestäviä köysiä ja kauniita ja siistejä lattiamattoja. Kanajärven niemessä on vähäinen niinimetsä, josta vuosittain kaadetaan muutamia puita. Kuoret revitään ihonpuolelta, missä pinta on kovempaa. Kuoret viedään sitten suveksi järveen liikoomaan sidottuina kimpuissa seipääseen, joka lyödään järven pohjaan. Yksinkertaisella kelalla sitten kierretään 3 säätä toisiinsa. Oksista saadaan saman tien hyviä vihtoja.

Alueella, jossa avoimet niitut ovat tuntemattomia, on aika peli karjanrehusta. Ei ole kortejärviä ja niinpä täytyy kortetta käydä tekemässä aina Koijärvellä ja Loimalammilla asti. Ennen yritettiin vähäisiltä niitunlapuilta niittää luonnonheinää, mutta piti päivänkin heilua, ennen kuin sai pienen häkin kokoon. Nyt ne on suurimmaksi osaksi jätetty laitumiksi taikka kasvavat metsää. Vanhaan aikaan niitettiin heinää myös kaskista.

Heinän puutetta talviruokinnassa on koetettu poistaa lehtipuiden monipuolisella käytöllä. Haavasta riivitään lehdet taikka taitetaan oksat ja kuivataan kerpoissa, jotka pistetään pystyyn latojen seinille taikka asetetaan riippumaan seinänraoista. Kun heinät tuodaan latoon, kootaan kervot ja pannaan ladon pohjalle kasoihin, heinät päälle. Myös riihessä kuivataan leppä- ja haapakerppoja. Muutama vuosi sitten kuivattiin eräälläkin pientilalla parisataa leppäkerppoa. Riiheen ei saanut kovin kuumaa päästää. Sitten lyötiin lehdet häkillä eli alttarilla kepakoitten avulla irti oksistaan ja koottiin koppiin, risut karjupihalle. Tällaisia lehtiä annettiin lehmille sakkana, jossa hauteen joukkoon oli pantu jauhoja ja sakaksia (peluja ym). Hevosille lehdet syötettiin silppuna. Hevonen pitääkin kovin silpusta, missä on mukana haavanlehti; kalvaapa se haavan kuortakin. Haapa lähdettää hevosesta karvan aika nopeasti, vaikkei niin pian kuin viljaruokinta. Tahmeakarvaisissa hevosissa karva onkin sitkeätä lähtemään; sanotaan sen vasta juhannukseksi tapahtuvan. Lampaastakin lehtiruokinta kuulema lähdettää villan. Lampaan sanotaankin kärsivän, ettei se saa lehtiä. Lehmään lehtiruokinta taas vaikuttaa sen, että voi tulee värikkäämpää, kun se muuten tahtoo keväisin olla vaaleata.

Myös pihlavanlehtiä annetaan lehmille, jotka syövät niitä mielellään tuoreina, mutta vielä halukkaammin marjoja. Lehmät saavat usein pihlajataudin. Se on hivuttava tauti, joka tekee virtsan punaiseksi. Lopulta lehmä kuihtuu.

Leppää käytetään kuivikkeena. Myös sontaa lepistä tehtiin hakkaamalla niitä karjapihalle. Lepät lyötiin poikki 1½—2 m:n korkeudelta ja tehtiin limotörtilöiksi, jotka sitten ladottiin kahden puun väliin. Tällaisissa kasoissa limotörtilöt saivat

metsässä olla, kunnes ne talvikelillä kuljetettiin pois.

Hyvä lehdeksensaanti etupäässä on aiheuttanut, että vuohia on varsinkin Hattulan ja Kalvolan metsäkulmilla kasvatettu suurin joukoin ja myöhemmin kuin muualla näillä main. Yli puolen vuosisataa sitten oli esim. Mäyrän Vitikalla ja Ylhäisissä 20—30 vuohta, mutta nyt ei enää yhtään. Ohtisten Heinolassa (Haapaniemellä) oli viime vuosisadan lopulla vuohia 40:een asti ja Heinun kulmalla oli aikoinaan vuohia niin paljon, että täytyi pitää varsinaista vuohipaimenta. Vuohenjuustoja vietiin Forssan ja Hämeenlinnan markkinoille, jopa Helsinkiinkin. Kun vuohet haaskasivat pahasti metsää, ei Niemen kartanon taholta oikein hyväksitty vuohien pitoa. Mutta vieläkin on vuohi pari monessa pieneläjän karjassa, jopa Kotkajärvellä ja Kyherössä päin 4—5:kin huushollia kohti. Sieltä päin taitavatkin olla kotoisin ne kutunjuustot, joita vielä joskus Forssan torilla on myytävänä.

Vielä on mainittava muuan viljelyskasvi, joka jo on tyystin hävinnyt savitasankojen pelloilta, mutta elää vielä Kalvolan metsäkulmilla. Se on tuo merkillinen kaksineuvoinen hamppu. Ainakin vielä muutama suvi sitten sitä kasvoi Mäyrän Ylhäisissä. Siemen oli tuotu Kuuslammin Riihimäestä. Puoli vuosisataa sitten hamppua viljeltiin seudulla joka paikassa ja vieläpä kapinan jälkeenkin useassa talossa. Markkinoille vietiin raiteja ja suvihousukangasta, puhumattakaan niistä ajoista, jolloin hamppua kuljetettiin Turkuun kalastajain verkonaineiksi. Nyt siitä valmistetaan Mäyrässä pyyheliinakangasta ja sen kuituja käytetään mm. lokomobiilin tiivisteenä. Tarvitaanpa sen siemeniä ja lehtiä yms (= halukka) lääkkeenäkin hevosen pääntaudissa.

E. Aaltonen.

Julkaistu (laajemmassa muodossa) Forssan Lehdessä 8. 10., 12. ja 15. 11. —37.

Kärrynpyöräntekijöitä Humppilassa.

Viime vuosisadalla tuli Humppilan Myllynkulma tunnetuksi taitavista käsiteollisuusmestareistaan. Paikkakunnalla asui näitä taitomiehiä ainakin puoli tusinaa, joille saattoi antaa tuon kunniakkaan arvonimen, vaikka heillä kellään ei ollutkaan virallisilla leimoilla varustettuja mestarin kirjoja taskussaan.

Useimmilla oli kärryjen pyörät erikoisalana. Ne tulivatkin laajalti tunnetuiksi siroudestaan, kestävyydestään ja siitä, että ne oli valmistettu hyvistä aineista. Mestarit osasivat jo tarvepuut hankkia sellaisella viisaudella ja taidolla, josta nykyajan miehillä olisi paljon oppimista. He tiesivät tarvepuut kaataa oikealla ajalla. Tarkkaan otettiin huomioon vuodenaika, taivaallisen kuun vaihe ja tuulen suunta. Kuivaamisessa oli omat menetelmänsä. Oli tiedettävä, mitenkä kauan puita ensin pidettiin ulkoilmassa katoksen alla sitkistymistä varten, ennenkuin ne tuotiin tuvan orsille kuivumaan. Näin tuli hyvää ainesta, joka ei halkeillut eikä muuttanut muotoansa. Mestarien huolellisuudesta tarveaineiden suhteen mainittakoon pari esimerkkiä.

Kun eräs mestareista kutsuttiin muutamaan rusthollin valmistamaan kärrynpyöriä talon hankkimista aineista, katseli mies hetkisen tarvepuita ja sanoi sitten päätään pudistellen: »Huonoa tavaraa, en minä rupea noin kelvottomilla aineilla mainettani pilaamaan. Puut on kaadettu pahalla ajalla, eikä niistä tule kestäviä pyöriä.» Näin mestari lausui vakavana jäyhät, tinkimättömät sanansa ja aivankuin halveksumisensa vahvikkeeksi sylkäsi puitten päälle pitkän, väkevän tupakkasyljen. Rusthollari kutsui toisen mestarin, mutta ei hänkään ryhtynyt töihin, vaikka isäntä koetti turkulaisella rommiryypylläkin mieltä pehmittää.

Jos mestarit olivat tuiki tarkkoja jo tarvepuun hankinnassa, niin kyllä tekotapa ja kokoonpanokin oli kaikinpuolin huolellista. Jokainen kappale sopi liitokseensa, aivan kuin olisi säännöllisen mallin mukaan valettu. Siksipä esim. kärrynpyörätkin tulivat niin lujia, että kestivät vuosikymmeniä sen aikuisilla huonoilla teillä. Ei tarvinnut pelätä, että särkyivät, vaikka toisinaan oli neljäkin henkeä kärryillä, kun mentiin emäpitäjän kirkolle Tammelaan tai kuljetettiin raskaita kuormia kaupunkimatkoilla.

Siroutensa puolesta olisi niillä kelvannut silloisten keisarienkin matkustella. Ne ajopelit suurine

pyörineen, jotka ovat säilytettävänä Paltamon kirkolla keisarin tallissa, muistona siitä, että niillä on matkustanut itse Venäjän keisari Aleksanteri I. ovat paljon kömpelömpää tekoa kuin Myllynkulman miesten valmistamat ajoneuvot. Mestarien teoksia on vielä jäljellä Humppilassa ja naapuripitäjissä.

On muistettava, että näillä entisajan mestareilla olivat sorvit ja työkalut paljon alkeellisemmat kuin nykypäivien miehillä. Monessa muussakin suhteessa he saivat työskennellä paljoa vaikeimmissa olosuhteissa ja huonommalla palkalla kuin myöhemmän ajan käsiteollisuuden harjoittajat.

Vanhin näistä Myllynkulman mestareista oli Matti Matinpoika Penttilä, joka syntyi elok. 2 p:nä 1820. Elämänsä alkutaipaleella Matti palveli renkinä Humppilan kylän torpissa Heikkilässä, Mäkelässä, Hakalassa, Saarikossa, Savikossa, Jaakkolassa eli Koskenojassa sekä jyvärenkinä Rasi-Kauppilassa, Yli-Kauppilassa ja Kennillä, asuen Edenin torpassa. Mattia mainittiin taitavaksi puhdetöitten tekijäksi. Siksipä isännät hänet halusivat mielellään rengiksi, kun mies osasi taitavasti käyttää kirvestä ja muitakin työkaluja. Sen sijaan Matti oli huononpuoleinen lukumies, kuten monet muutkin aikalaisensa, saaden heikkoutta osoittavia merkkejä lukuseteliinsä. Olipa Matti kutsuttu kesäk. 24 p:nä v. 1869 pappilaan kuulusteltavaksi lukutaidossa, koska ei ollut kinkereille säännöllisesti saapunut.

Mutta komeita, kestäviä pyöriä pyöri myötäänsä Penttilän työpajasta yli kymmeneen eri pitäjään. Niitä ehti valmistua kunnioitettava määrä: yli tuhat paria.

Tähän tulee lisäksi vanhojen pyörien kengitykset, joitten lukumäärää Penttilä ei voinut muistaa niiden paljouden takia. Hän puuhaili melkein yksinomaan pyörien valmistamisessa.

Hinta oli mestarin omista aineista 5—6 mk parilta sekä kengittämisestä 4 mk. Alkuvuosina oli Penttilän taksa huokeampi. Teettäjän luona työskennellessä teki päiväpalkka täysihoidon kanssa 1:—1:50, jota pidettiin hyvin kohtuullisena, kun Penttilän työpäivän pituus oli tavallisesti kaksi kertaa 8 tuntia. Ei silloisten mestarien työaikoja kellon viisarit määräilleet. Kesälläkin he ryhtyivät töihinsä melkeinpä kohta auringon nousun jälkeen

Penttilän mestaruuden valtakautena oli puu niin arvotonta, ettei aina tarvinnut metsänomistajalta edes lupaa kysyä, kun lähti tarvepuita ottamaan. Eräänä vuonna sai Penttilä koko talven ottaa Syyrin tilan metsästä tarvekoivunsa, kun kengitti mainittuun taloon maksutta kaksi pyöräparia. Siinä urakassa tuli muutakin tarvekoivua kuin mitä pyörien teossa tarvittiin. Tämä tyypillinen aikakautensa mestari kuoli vanhuuden heikkouteen v. 1903 83-vuotiaana. Vaimonsa kuoli jo paljoa aikaisemmin eli v. 1877.

Mestari jätti kätevyyden perintönä pojallensa Matti Ojalalle, joka syntyi tammik. 11 p:nä v. 1846. Poika-Matti ei ehtinyt päästä pyörien teossa nelinumeroiseen lu-

kuun eikä siis lyömään isänsä ennätysmäärää, mutta kahdeksansataisen pulska luku tuli reilusti täyteen. Lisäksi sadat kengitykset. Kyllä poika oli ahkera mies, kuten isänsäkin, mutta hän teki lisäksi paljon muitakin käsitöitä. Sorvaili esim. suunnattomat määrät aisannuppeja ja tynnyrinhanoja, joita m.m. kulkukauppiaatkin levittivät laajoille aloille. Ojalan hanatkin olivat hyvässä maineessa, kuten seuraava tapaus todistaa.

Muutamassa talossa tapahtui jouluaaton vastaisena yönä sellainen tapaus, että sahtitynnyristä irtaantui hana, jolloin juhlajuoma valui kellarin lattialle. Sahdin valmistaja, talon topakka emäntä, antoi tällaisesta onnettomuudesta isännälle kelpo perheripitykset tiuskaten: »Mikä sinunkin, senkin vietävä, pani Turun markkinoilta ostamaan sellaisen töpön hanan, joka ei lävessä pysynyt, kun kerran omassa pitäjässä on Ojalan Matilla paljon parempia hanoja. Mene paikalla hakemaan sieltä, taikka muuten saat joulun olla ilman sahtia.» Auran rannoilta tuotu hana sai loppunsa tuvan tulisessa takkavalkeassa ja joulujuhlina lirisi kaksikorvaiseen katajatuoppiin uusi sahti Ojalan Matin pettämättömästä hanasta.

Poika-Matti oli lyhyt mies, kuten isäkin ja nähtiin vieraana melkein jokaisessa paikkakunnalla pidetyssä huutokaupassa. Hän ehti olla kaksi kertaa naimisissa ja kuoli sydäntautiin v. 1924 ollen viimeinen näistä kuuluisista Myllynkulman mestareista.

Suuret määrät ehti eläissään pyöriä valmistaa ja kengittää Antti Juhonpoika Rantala, sillä hän teki vain yksistään tätä tavaraa. Rantala ei voinut esittää laskelmia, miten paljon oli tullut valmistetuksi. Mestari sanoi tiedusteltaessa vain ylimalkaisesti: »Olisihan niitä pitkä jono, jos perättäin asetettaisiin maantielle.» On arveltu hänenkin ylittäneen tuon nelinumeroisen luvun rajaviivan. Rantalankin pyörät olivat siroja ja halpoja, tunnettuja ulkopitäjissäkin. Verrattain näppärästi kävi Antti-mestarilta työ vielä senkin jälkeen, kun oli palelluttanut päihtyneenä sormensa niin pahoin, että ne oli katkaistava. Rantalan ensimmäinen vaimo tuli mykäksi äänielimiensä halvaantumisen takia.

Pyrkiessään toisen kerran avioliiton satamaan Huhtaalta Laurilan tyttären Mandan kanssa, tapahtui vihkiäisissä hauska tapaus, joka sai kaikki häävieraat hymyilemään. Papin kysyessä vähäkuuloiselta morsiamelta, tahdotko ottaa jne., kääntyi Manda ylkäänsä päin ja sanoi päättävä ilme kasvoillaan: »Minä otan sun, poika.» Mestari kävi siis poikamiehestä vielä leskenäkin. Vanhempi sukupolvi muistaa vielä hänenkin »verstaansa», joka sijaitsi nykyisen Lekan talon paikalla. Antti Rantala syntyi lokak. 10 p:nä v. 1830 ja kuoli jouluk. 28 p:nä v. 1894.

Myllär i-Joeli, virallisella nimeltään Joeli Juhonpoika, ei ollut syntyperältään lounaishämäläisiä, vaan Pöytyän poikia. Kotipitäjästään muutti hän Humppilaan jyvärengiksi v. 1865 24-vuotiaana.

Tämä hiljainen ja hyväntahtoinen muonamies rupesi muutaman vuoden kuluttua mylläriksi Ylimyllyyn. Kätevänä miehenä rupesi hänkin kärrynpyöriä valmistamaan »varastettuaan» oppia ja ammattisivistystä edellämainituilta mestareilta. Työ sopikin hänelle hyvästi, kun pienessä myllyssä ei aina riittänyt jauhattamista. Taitava mestari pöytyäläisestä kehittyikin. Hän teki yksinomaan vain pyöriä, joitten lukumäärä nousi myöskin satoihin. Mylläri-Joeli tunnettiin erittäin hartaaksi tupakkamieheksi. Senpä vuoksi hän kuolinvuoteellaan arveli vaivojensa johtuvan liiallisesta tupakan käytöstä. Elämänlanka katkesi pitkällisen sairauden jälkeen tammik. 17 p:nä v. 1899 58-vuotiaana, joten hän oli ikänsä puolesta nuorin kuuluisassa mestariryhmässä.

Paljon korkeamman iän saavutti Juha Kustaa Kivistö, joka syntyi huhtik. 25 p:nä v. 1832 ja kuoli vanhuuden heikkouteen marrask. 21 p:nä v. 1920 88 v. ikäisenä. Vanhemmat olivat taloll. Matti Ylä-Rukko ja Eva-Liisa Samuelintytär Huhtaan Tiiriltä. Kun pitäjänapulainen B. Fr. Gädda kastoi Juha Kustaan koimen päivän vanhana, oli tälle tulevalle mestarille hankittu kokonaista 15 kummia, joista 8 oli Humppilan kylän talollisten poikia. Siihen aikaan oli vanhemmilla yleensä tapana laittaa paljon kummeja, mutta tämä poika sai niitä tavallista runsaammin. Tuo lukuisa joukko antoi ikäänkuin kummin lahjana Kustaalle taitavan kätevyyden veistotöihin. Itse ukko kertoi vanhoilla päivillään olevansa nälän opettama puuseppä.

Nuorena hän ensin kulki Turun läänin saaristopitäjissä paikasta toiseen, ilman mitään vakavampaa päämäärää elämänuran valinnan suhteen. Mutta kuten sanottu, tuo ikävä vieras, nälkä, pani ottamaan työvälineitä käsiinsä ja opettelemaan puusepäksi. Hänestä kehittyi sellainen mestari, joka ei tehnyt ainoastaan pyöriä, vaan koko kärryjä, vieläpä rillojakin ja kirkkorekiä. Kärryjen valmistus olikin Kivistön varsinainen työala vuosikymmenien aikoina. Niitä on vielä runsaasti jäljellä todistamassa valmistajansa kätevyyttä. Lukumäärästä ei ole tietoa, siilä mestari sanoi, »ettei ole tullut kirjanpitoa pidettyä». Sen tiedämme, että huiman pitkä rivi niistäkin tulisi. Kivistö opetti lapsensakin käsiteollisuutta harjoittamaan, mutta nämä ovat muuttaneet pois paikkakunnalta. Myöhemmällä iällä mestarista tuli kristillisyyttä rakastava mies käyden ahkeraan kirkossa ja hartausseuroissa. Kirkkoneuvostossakin hän oli jäsenenä 10 vuotta.

Aaro Huhtanen, edellisen veli, syntyi elok. 8 p:nä v. 1837. Aaro-poika sai tyytyä kahdeksaan kummiin, kun hänet vietiin kasteelle kahden päivän vanhana. Oltuaan ensin renkinä Ala-Rekolassa ja Isolla-Kätöllä kohtasi häntä tapaturma, jonka johdosta hän sai kärsiä loppuikänsä ruumiillista heikkoutta. Raskas rengin virka piti jättää ja etsiä hieman helpompaa työalaa. Ajan tavan mukaan oli Aaronkin täytynyt oppia puhdetöi-

tä tekemään, koska sellaisen palvelijan, joka ei pystynyt kirvestä käyttelemään, kävi vaikeaksi paikan saanti. Aaro pystyi, ja kun elämänkoulu täydensi palveluksessa saatua alkuopetusta, tuli hänestäkin taitava mestari, jonka käsistä lähti maailmalle runsaasti hyviä kärrynpyöriä sekä sen lisäksi rattaita, rekiä, heinähäkkejä, seinäkaappeja ja muitakin huonekaluja. Luonteeltaan oli Huhtanen leikkisä lasketellen mielellään sukkeluuksia, kun sen sijaan veljensä vakavaluontoisena miehenä ei juuri ollenkaan viljellyt hämäläistä huumoria. Pikku hiprakassa ollessaan Aaro tavallisesti hyräili lauluja osaten ulkomuistista moniaita sen aikaisia arkkiveisuja. Huhtasen Aaro kuoli naimattomana jouluk. 5 p:nä v. 1905 68 v. ikäisenä.

Jalmari Matisto.

Julkaistu (laajemmassa muodossa) Forssan Lehdessä 26. 11. —37.

Harvinainen testamentti.

Tammelan Torrolla palveli aikoinaan renkinä eräs Mikko Juhanpoika. Hänen kuolemastaan lienee kulunut jo n. 150 vuotta. Mikko oli luonteeltaan vakava ja hiljainen. Oli hän kerran nuorena rakastunutkin erääseen tyttöön, mutta saanut tältä rukkaset, ja niin hän sitten eleli poikamiehenä elämänsä loppuun asti, palvellen nuorempana ensin milloin missäkin talossa, kunnes hän vihdoin kotiutui Pompun taloon, jossa palveli ainakin kolmekymmentä viimeistä elinvuottansa.

Jo nuoruudestaan asti Mikko nautti yleistä kunnioitusta ja arvonantoa kyläläisten keskuudessa, mutta vanhemmaksi tultuaan hän saavutti sellaisen aseman, että hänet kutsuttiin pitoihinkin, kuten talollisetkin. Jos oli kysymyksessä sellaiset pidot, esim. häät, joissa arveltiin vieraiden runsaasti humaltuvan, niin pitojen isäntä pyysi jo etukäteen Mikkoa pitämään huolta asioista, kun tiedettiin, ettei Mikko koskaan ryypännyt itseään juovuksiin asti.

Kun Mikko sitten vanheni ja hänen työkykynsä väheni, isäntä koetti järjestää hänelle sellaista työtä mihin Mikko vielä ilman suurempia ponnistuksia kykeni. Ja kun hän vihdoin painui sairasvuoteelle, niin kaikki talon asukkaat, isäntä, emäntä ja palvelijat, pitivät yhteisesti huolta siitä, ettei Mikolta mitään puuttunut, ei ravintoa, puhtautta eikä lämpöä.

Kun Mikko aavisteli kuolemansa jo olevan lähellä, hän pyysi hakemaan luokseen naapuritalon isännän ja tämän pojan. Mikko jutteli heille, että hän on kutsunut heidät todistajiksi, kun hän nyt tässä testamenttaa kaiken jälkeensä jäävän omaisuuden talon isännälle. Tämä kielsi Mikkoa sellaista testamenttia tekemästä, ja kehoitti luovuttamaan omaisuutensa sukulaisille. — Tästä talosta minä sen saanutkin olen, ja tänne sen pitää jäämän, selitti vain Mikko eikä luopunut aikeestaan millään ehdolla.

Eihän niistä silloisista renkien palkoista suuria säästöjä voitu tehdä, mutta kertojani sanoi kuulleensa arvelun, että olisi Mikko niillä säästöillään voinut elellä vuoden tai parikin. Mutta summan suuruus onkin tässä toisarvoinen asia. Periaate muodostaa siinä asian ytimen.

J. Rantanen.

Forssan Lehdessä 26. 11. —37.

Jokioisten seurakunnan hautausmaalta.

Murrosajan merkkejä tavataan kaikkialla tämän maailman elämässä, mutta tuskinpa monessakaan paikassa ovat vanhan ja uuden ajan väliset rajat selvemmin näkyvissä kuin Jokioisten seurakunnan hautausmaalla. Ajalta ennen vuotta 1900 ei siellä ole montakaan muistomerkkiä osoittamassa, kuka kullakin kohdalla viimeistä untaan nukkuu. Merkeistä päättäen näyttää siltä, että sellaisia on kyllä pystytetty, mutta kun ne ovat olleet puupaanuja, on ajanhammas ne hävittänyt lyhyessä ajassa, ja niin on tälle hautausmaalle muodostunut parikin sellaista verrattain suurta aluetta, joissa ei ole ainuttakaan muistomerkkiä tai muuten koristeltua hautakumpua. Siinä kirkon lähellä on sellainen kaivonarkkua muistuttava kivinen muistomerkki, joka on pystytetty Karl Johan Sjernvallille 1815, samoin kivinen patsas, pystytetty pastori Bonsdorffille 1870, ja ruukinpatruuna Palmille pystytetty 1882. Puisia paanuja tapasin siellä n. 50, mutta ne olivat jo niin ajan hampaan kuluttamia, ettei niiden ikää voinut enää selville saada. Tuskinpa niistä sentään on montakaan viime vuosisadan perua, pikemminkin tämän vuosisadan alkuvuosilta. Rautaisia, ristin muotoisia muistomerkkejä on muutamia jo vähän varhaisemmiltakin ajoilta ja lienee niiden lukumäärä n. 70.

Vuosistamme ensimmäiset ajat näyttävät kuluneen vielä noissa entisajan merkeissä. Mutta sitten tapahtuu ihan selvästi havaittava muutos. Kivisiä muistopatsaita kohoaa kymmenittäin joka vuosi, niin että niiden lukumäärä on 120:n vaiheilla. Niiden joukossa tapaa jo muutamia sellaisia suurempiakin, kivisillä aitauksilla varustettuja hautakumpuja. Minun siellä käydessäni oli silloinkin paraillaan tekeillä sellainen. Hautojen hoitoon oli muutenkin kiinnitetty entistä enemmän huomiota. Kukkia oli istutettu monille kummuille ja kastelulla pidetään huolta siitä, että ne siinä myöskin hyvin viihtyvät. Myöskin siinä suhteessa on tapahtunut muutos entisestä, että nuo entisajan muistomerkeissä käytetyt pitkät raamatunlauseet, virrenvärsyt ym. ovat nykyisin jätetty pois; ainoastaan muutamissa on enää joku yhden rivin pituinen, vainajan muistolle omistettu lause.

J. Rantanen. — 1935.

Forssan Lehdessä 26. 11. —37.

Vanhan kansan tietoa ja tiedettä.

Äitini ja tätini, ensimmäiset kansatieteen opettajani, eivät itse luottaneet vanhanaikaisiin pitämyksiin ja uskomuksiin, mutta noudattivat niitä sikäli, kuin heidän hallitsemiensa talojen töiden kulku vaati. Eivät he sallineet palvelustyttöjen lakaista lattiaa ovensuusta perälle päin, eivät suvainneet leppäpiiskaa paimenella, eivätkä laittaneet pitkääpiimää valmistumaan ukonilman uhatessa. Tietysti olikin asianmukaista, ettei pirtin ovensuun pahinta basilliruuhkaa luudalla levitelty pitemmälle, eikä lepänoksista tartutettu lehmiin punatautia kuljettavaa puuntäitä, mitkä terveydenhoidannolliset seikat lienevät puheenaoleville emäntäihmisille olleet sokeata tapaa paremmin tiedossa.

Maitotalouden tärkeimmät askareet entisajan emännät aina suorittivat omakätisesti itse, ja ankarat nuhteet saivat ne sivulliset, jotka uskalsivat kohottaa heidän kirnuhurstiaan, eikä kirnunta-aikaan taloon sattunutta vierasta katseltu suopein silmin. Taikuudesta he viis välittivät, mutta he tiesivät kokemuksesta voionnen pilaamiseen riittävän vähäisen huolimattomuuden ratkaisevalla hetkellä.

Muitakin tärkeitä suurtöitä varottiin pahoilta silmiltä ja vastaanhangoittelevalta pahansuopaisuudelta sikäli, että niihin osaaottavaa naisjoukkoa pidettiin hyvällä mielellä kahvikestityksellä, perätipä viinanaukuillakin. Saattoihan yksi ainoa ärtyinen tai hajamielinen tyttöletukka pahasti pilata kankaan rakentamisen, ja syysyönä pyykkiä hautoville eukoille kahviknorri oli suoranaista vilustumisen lääkettä. Entiset emännät olivat eteviä työilon taikojia ja yhteishengen loihtijoita.

Joskus kuitenkin heidänkin kykynsä pettivät, niinkuin silloinkin, kun kotonani eräänä leipomapäivänä kaikki asiat menivät hullusti. Ensiksikin uusi palvelustyttö tyhmyyttään oli pessyt taikinatiinun ja vielä kuumalla vedellä. Toisekseen tuuli kääntyi pohjoiseen leipäin noustessa. Kolmanneksi leivinpuut olivat huonoja, ja uuni savuttui, tuli »musta sika» uuniin. Tuloksena oli likilaskoista, raakaa, huonosti kypsynyttä leipää. Äitini oli epätoivoinen, kun vielä myllärinemäntä sattui vieraaksi, eikä hänelle ison talon leipomuksesta hakemallakaan löydetty hänen arvonsamukaista lämpimäisleipää. Loppujen lopuksi todettiin viikonpäivä vääräksi, ja se väärä päivä sai sillä kerralla paljon

syytä ja voitti varoittavaa mainetta. Kai sen onnettoman leipomapäivän mukaan paikallinen ajanlaskukin muutettiin, sanottiin: vuotta jälkeen kuin Kylä-Pälsin emäntä leipänsä poltti ja vuotta ennen kuin Uudentalon äijä suonsilmään sikansa hukutti.

Edelliseen kylähistoriallisen merkkivuoteen olisi hyvinkin saattanut liittyä vielä muita tapauksia, esim. pellavien valmistusvahinko, teuraslihain pilaantuminen, joulu-oluen happaneminen tai muita ikävästi muistuttavia sattumuksia. Ne olisivat voineet osua saman talonkin kohdalle ja saman leipomuksensa polttajan emännän aiheuttamiksi, mikäli hän olisi menettänyt malttinsa ja itseluottamuksensa ja pettävin hermovoimin jäänyt odottamaan onnettomuuksien tuloa. Aina varautumattomalle vahinkoja sattuu, ja huolimatonta seuraa huono onni. Se vanha tieto ei ole vieläkään menettänyt pätevyyttään.

Muistelen äitini toistekin rikkoneen vanhan kansan pitämyspäiviä vastaan ja ainakin kerran saaneen Viitalan Eerolta muistutuksen siitä, että leikkasi minun, poikanulikan, tukkaani a l a k u u l l a. Se aika näet soveltui puiden kaatamiseen, jotka kuivuivat hyvin, mutta ei ensinkään hiusten katkomiseen, koska myös tukka siitä kuivettui ja harveni. En tiedä, olisiko yläkuinen leikkaaminen auttanut tukkani kasvua, mutta kovin se aina on ollut alakuinen.

Samainen kuuhan se hallitsi ja vallitsi kaikkea entisajan maalaiselämää, halonhakkuuta, kaskenkaatoa, kalanpyyntiä, säänvaihteluja, ihmisten ja kotieläinten terveyttä. Muistan seitsenvuotiaasta minäkin seuranneeni kuunvaiheita oikein allakan mukaan ja panneeni merkille kuun syntymiset, ensimmäiset ja viimeiset neljännekset, sekä ennenkaikkea n.s. Falbin-päivät, jotka isäni lehtitietojen mukaan oli vuoden alussa merkinnyt ajantietoonsa. Piankin huomasin näiden ensimmäisen ja toisen luokan myrskypäivien sattuvan uuden- ja täydenkuun aikoihin, ja kun etevän allakkamiehen. Nissen-faarin leinikohtaukset noudattivat samaa aikajärjestystä, syvennyin yhä enemmän kansanomaiseen astronomiaan. Mutta ennustetut Falbin-päivät eivät läheskään aina osuneet kohdalleen, sitten Nissen-faari leineineen meni kaiken maailman tietä, ja jälelle jäivät toisilleen uskolliset allakka ja kuu. Niitä seuraan yhä vielä, ja iloitsen uuden kuun terävistä sarvista miltei yhtä vilpittömästi kuin ennen pikkupoikana. Lienee siis jäänyt jälelle jonkin verran tuota lapsuudenaikaista kuu-uskoa, niinkuin sopi jäädäkin, koskapa sen hoiteleminen ja säännösteleminen oli miesten työtä ja miesten uskoa, viikonpäivien varteenottamisen jäädessä akkaväen höpsähtäneeksi kohuksi.

Puolenpäivänpiiru tuvan eteläisessä akkunalaudassa riitti ajanosoittajaksi vanhan seinäkellon seistessä, mutta tarkkaa kellonmäärää tuosta viivasta ei voitu lukea. Se oli vedetty vain kaupunkimiesten taskukellon mukaan, eikä sitä oltu saatu suoraan pohjantähdestä, niinkuin pätevimmät puolenpäivänpiirut suunnattiin. Siihen taas olisi tarvittu kaksi pystysuoraa riu-

kua ja osaava mies ensin yöllä tähtäämään ja sitten päivällä allakan mukaan kelloa siirtämään. Tämä tiedettiin, vaikkei viitsitty eikä ehkä kyettykään kaikkein tarkinta aurinkokelloa laittaa. Meillä pikkumiehillä oli aika työ tuon merkillisen pohjantähden löytämisessä, ja nyt aikuisina yhä ihmettelemme, miten se jaksaa pysyä paikallaan, vaikka on näköjään kovin mitätön.

Lienee ollut harvassa sellaisia vanhankansan ihmisiä, jotka pystyivät yöllä Otavasta ajankulun määräämään. Tämän sinänsä täsmällisen kellon käynti eroaa sekä koneellisista ajanmittareista että auringosta, eikä ollut mahdollista määrätä eroa tähtitieteellisittä kojeitta. Mutta sen verran Otavaakin oli opittu, että voitiin sanoa, mihin suuntaan sen sarvi viittasi sydänyöllä kunakin vuodenaikana.

*

Kuten nähtiin, oli vanhassa kansanomaisessa tähtitieteessä kansainvälisiä opillisia aineksia suorastaan allakasta ja sanomalehdistäkin luettuja tietoja, joita käytettiin niinikään yleismaailmallisten uskomusten tukena. Minkä verran muussa mittausopillisessa kansantiedossa oli korkeampaa oppia, mikä oli vanhaa kotoista perua, sitä ei ole aivan helppo ratkaista.

Katsotaanhan harpin, tuon tärkeän geometrisen kojeen, kansanomaista käyttöä ja ymmärtämistä. Harppi on ikivanha kapine, ja sitä on täälä pohjoisessakin käytetty jo esihistoriallisina aikoina, samoin kuin esim. lappalaiset ja eskimot tuntevat sen ja koristelevat sillä luuesineitään. Tämä alkuaikain harppi on ollut aivan pieni, ja sillä on pyöräytelty n.s. häränsilmiä, vanhojen luuesineiden yleisimpiä koristeita. Myöhemmin harppikoristelu saavuttaa kukoistuksensa viime vuosisadan suomalaisissa puuesineissä, vakoissa, rasioissa ja kuontalopuissa, joissa ympyräviivaa, sen osia ja yhdistelmiä on käytetty erittäin mielikuvitusrikkaasti. Mutta tämä harppiharrastus on vain taiteellista, tositarpeeseen kelpaamatonta leikittelyä, eikä se auta käyttelijöitään ymmärtämään ympyräviivan laskuopillisia suhteita. Mainitut harppitaiteilijat näet joutuivat ymmälle, kun heidän piti mitata astianvanteen täsmällinen pituus, eivätkä he milloinkaan sitä oppineetkaan. Tiedettiin: kolme läpimittaa ja vähän päälle, sekä katkottiin vanteita ja korjailtiin kiiloilla. Vanhat maalaissepät niinikään olivat epävarmoja rattaanpyöriä raudoittaessaan, koska heillä tuon salaperäisen ympyrän suhdeluvun lisäksi oli tiellään kuumennetun raudan laajenemisarvo, josta heillä ei myös ollut tarkkaa tietoa. Luotettiin kokemusperäiseen arviointiin ja tultiin toimeen.

Luotinuoran ja vatupassin käyttö lienee peräisin kirkonrakentajilta, mutta vanhat suomalaiset pirtit pystytettiin näitä tärkeitä kojeita käyttämättä, ja niiden asemasuunnittelussa tarpeellinen suorakulmakin on usein vahvasti silmämääräinen. Näköön ja myös tuntoon luottaen rakenneltiin rekiä, veneitä ja puuastioita, joissa viimeisissä pohja useinkin oli epäsäännöllinen, harpitta veistetty kiekko. Vanhan kansan puumestarien työtapa erosi

huomattavasti nykyisten puuseppien menettelystä, ja heidät on lähimain luettava nykyaikaisten muovailutaiteilijain joukkoon, jotka tarkkaa mittausta niinikään käyttämättä silmämääräisesti luovat teoksiaan.

Voimaa säästäviä alkeellisia »koneita» on kansanomaisessa käytössä ollut paljonkin, vipu kivikankena ja kaivonvinttinä, kiila puisena vaajana ja rautakirveenä, pyörä venetelana, värttinän vauhtipyöränä, käsikivenä ja myöhemmin myös rattaanpyöränä. Nämä voimansäästökoneet ovat meillä yleensä jääneet verraten kehittymättömäksi, mutta yksi niistä, kaikkein tehokkain, on saanut erittäin laajan käytön. Tarkoitan yhdistettyä väkipyörää, tuota ikivanhaa Arkimedeen maailman siirtäjää, taljaa, tietenkin suomalaisittain muunnettuna ja paljonkin yksinkertaistettuna. Me maalaispojat olemme tuolla taljavehkeellä monet kerrat vetäneet luokkavaljaitten länget kiinni, ja mitä heikompia olimme, sitä useampaan mutkaan heitimme rinnustimen, ja nerokas mekaniikan tuntemuksemme voitti jäykän koivuisen luokan pakostakin. Emme tietysti äynneet tieteellisellä alalla liikkuvamme, eivätkä sitä käsitä eskimotkaan kiskoessaan samalla pyörättömällä taljalaitteella maihin pyytämiään isoja merieläimiä. Samaa voimaa lisäävää taljajärjestelmää käytetään myös kuormia köytettäessä ja rakennushirsiä nostettaessa. Tämäntainen alkeellinen pyörätön talja on tietysti toista alkuperää kuin varsinainen, esim. purjeita hissattaessa käytetty, pyörällinen voimakone.

Huomaamme vanhan kansan tiedon alalla ehtineemme tavanomaisista ja uskomuksellisista, aivan pakanallisista menettelyistä kylmästi tieteellisiin koneisiin. Niitä on paljonkin, kuka ne kaikki muistaakaan. Hyvä vain olisi, jos niihin tutustuneet ja niitä nimenomaan käytelleet merkitsisivät muistiin näitä kansankulttuurimme häviäviä apuneuvoja.

Sakari Pälsi.

Julkaistu Forssan Lehdessä 22. 12. 37.

SISÄLLYSLUETTELO:

Kiipun kylän menneisyydestä, *J. Rantanen* 3
Forssalainen orkesteri vuosisadan alkupuolella, *E. Aaltonen* 18
Kappale Hykkilän asutushistoriaa, *E. Aaltonen* 20
Ankaran kasvatuksen aikakaudelta, *E. Aaltonen* 23
Forssan orkesteri 70-luvulla, *E. Aaltonen* 26
Lounais-Hämeen kuuluisin parantaja, *J. Rantanen* 29
August Viksten, *J. Ranttila* 33
Tammelan ylängön metsäseutujen elämää, *E. Aaltonen* 42
Kärrynpyöräntekijöitä Humppilassa, *Jalmari Matisto* 50
Harvinainen testamentti, *J. Rantanen* 55
Jokioisten seurakunnan hautausmaalta, *J. Rantanen* 56
Vanhan kansan tietoa ja tiedettä, *Sakari Pälsi* 57